

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

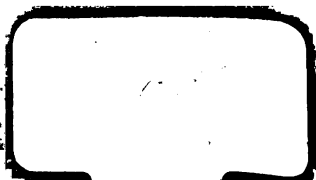
PH
3194
I4
T684

UC-NRLF

\$B 164 209

YC157232

A

TOLDI MONDA

ÉS

KÉT IDEGEN EREDETŰ

EPIZÓDJA.

IRTA:

FÓTI, JÓZSEF LAJOS.

BUDAPEST, 1906.

PRESERVATION
COPY ADDED
ORIGINAL TO BE
RETAINED

NOV 21 1994

LOAN STACK

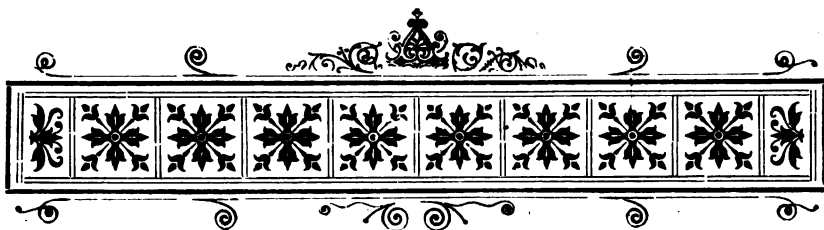
PH 3194
I4T684

I.

Ilosvai Toldija

és a

bürleszk-komikus sirrablás.

I.

A Toldi monda eredetéről, fejlődéséről és első feldolgozásának forrásáról jóformán még semmi bizonyosat nem tudunk. Jelenleg még a felett sem dönthetünk, vajjon szólhatunk-e egyáltalában Toldi *mondáról*, nem tudjuk, nem kell-e Ilosvai krónikáját hiteles történetnek tekinteni.

Körülbelül hetven éve annak, hogy Arany János, TOLDI“-ja megjelent és azóta irodalmunknak nagyérdekű, de eldöntetlen problémája maradt a Toldi kérdés. Legkitűnőbb tudósaink foglalkoztak már vele, de feltevéseik és kutatásaik homlokegyenest ellenkező eredményekre vezettek. A vita főleg a körül folyt, vajjon mondai vagy történeti alak-e Toldi Miklós és ha mondai, idegen eredetű avagy nemzeti mondáink közé tartozik? Az összes feltevéseknek akadtak követői, de végleges megállapodásra még senki sem jutott.

A legelső, ki e kérdéssel foglalkozott irodalomtörténetünk atyja Toldy Ferenc¹ volt. Ő a lelkesedés és rajongás első hevében, melyet Arany remekműve felidézett Toldi historiájában egy ősmagyar Herkulesmonda töredékét akarta feltalálni. E nézetnek azonban alig akadtak komoly követői. Egyrészt mert nincs bizonyítva, hogy egyáltalában volt ősmagyar Herkulesmondánk és másrészt Toldi Miklósnak sem alakja, sem története nem eléggé jelentős ily nagyszerű mondakörre. Toldi legszebb hőstette is (egy

¹ A magyar költészet története. II. kiadás. Pest, 1867.

közönséges bajvivó legyőzése) sokkal csekélyebb, semhogy azzal a népképzelet, mint a legnagyobb erő próbájával megelégedett volna. Jól mondja Kemény Zsigmond¹: „Alig van a középkornak egyetlen lovagregénye is, melynek hőse a heraklesi mondakörhöz és a hitregei tulajdonítványokhoz közelebb ne állana, mint épen Toldi.“ Az ősmagyar Herkulesről szóló nézetet tehát teljesen elvetjük.

Greguss Ágost és Heinrich Gusztáv szintén mondai eredetűnek tartották Toldi Miklós históriáját, de kutatásaikban ugyancsak téves utra jutottak. Ők merőben idegen eredetet tulajdonítanak a mondának és pedig Greguss francia, Heinrich német eredetűnek tartja. E két ellentétes nézet természetesen nem állhat meg.

Greguss Ágost² „*A mesés elemekről Shakespeareben*“ című tanulmányában fejti ki nézetét. Shakespeare „*Ahogy tetszik*“ című vigjátékából indul ki. Ennek forrása Chaucer egy meséje volt: „*The Cocke Tale of Gamelyn*“ (A szakács meséje Gamelyn-ről), mely mese francia eredetű. Greguss szerint a Toldi monda ép ezzel a francia Gamellynnel volna kapcsolatba hozható. Érvelései azonban igen gyengék. Toldi Miklós és Gamelyn közt legfeljebb csak annyi hasonlóság van, hogy Gamelyn is összevész idősebb testvérbátyjával. De helyzete, küzdelme és története merőben más, mint Toldié. És különben is, ha a két történet nem volna ennyire elütő és esetleg hasonló helyzetek és epizódok előfordulnának is, a kettő közt kapcsolatot még sem szabad feltételezni. Nincs ugyanis semmi bizonyítékunk, hogy a francia Gamelyn mese akár írásban, akár szájhagyomány útján valahogy eljutott volna hozzánk. Sőt a Gamelyn mesét még Franciaországban is elfeledték. Az eredeti mese, Chaucer vagy Shakespeare francia forrása ismeretlen. Ez a mese tehát nem volt oly népszerű, hogy mi átvehettük volna. Nincs bizonyítékunk arra, hogy a Gamelyn mese átvándorolt Német- vagy Olaszországba és így majdnem kizártnak tekinthető, hogy hozzánk eljutott. Két hasonló, de egymástól nyelvileg távol eső mese közt kapcsolatot csak akkor tételezhetünk fel, ha ugyanaz a mese a közbeeső országok mindegyikében ugyanúgy vagy számos változatban ismeretes. Ez pedig a Gamelynről nem mondható.

Ugyanezen elv alapján utasítjuk vissza Heinrich Gusztáv³

¹ Kemény Zsigmond. Tanulmányok. Pest, 1870.

² Pesti Napló. Tárcsa cikksorozat. 1874. jul. 17., 18., 19.

³ Philológiai Közlöny III. kötet.

nézetét, aki Toldit a német Kurzibolddal akarta azonosítani. Ő maga is elismeri, hogy a hasonlóság a két alak közt igen kevés és így mi a részletek cáfolásába nem is bocsátkozunk. Őt főleg az tévesztette meg, hogy Toldi is, mint Kurzibold nagy erejű hős, de komikus helyzetbe jut. Tanulmányunk amugy is kiválóan Toldi e két komikus kalandjával foglalkozik és így erről bőven lesz alkalmunk szólni. Előre is megjegyezhetjük, hogy e két komikus kaland, noha idegen eredetű, a Kurzibold mondával semmi összefüggésben nincs.

A Toldi monda idegen eredetéről szóló teoriák ezek szerint nem állják meg a helyüket.

Szemben áll velök azok nézete, kik Toldit magyar, de nem mondai, hanem történeti alaknak tekintik. Ezek között legelső volt Kemény Zsigmond báró.¹ Szerinte „Toldi Miklós ha nem is nevezetett, épen így élt és bár alakjához idővel mondai, költői elemek csatoltattak, valóságos és reális alakja és története mégis oly erős volt, hogy a nép költészete e kettős elemeket nem bírta kiegyeztetni. Más szóval ily alakot nem teremt a nép, a magyar nép pedig a legkevésbbé.” Ezzel Kemény azt akarja mondani, hogy Toldi Miklós alakja nem lehet költött, a história semmi esetre sem a népmonda terméke. Magában a krónikában lehetnek ugyan mondai elemek, de ezek csak későbbi hozzátoldások és éles ellentétben vannak Toldi valóságos és reális alakjával. Toldi Miklós valóságos és reális alakját pedig Kemény főleg a két komikus epizódban látja. Ezt tartja a mondában a legerősebb „*emberi dokumentumnak*” és főképen erre alapítja azt a nézetét, hogy Toldi Miklós nem lehet mondai személy és a krónika nem népmondát, de megtörtént tényeket beszél el. „A népköltészet — írja tovább — gyakran eltűri a komikumot, de a groteszket soha. Hőset néha furcsa helyzetekbe hozza ugyan, azonban belőle bohócot kit okvetlen lenevetni és kigunyolni keljen, nem csinál . . . Ezen monda tehát megtörtént tényen épül.”

Kemény eszerint Toldit magyarnak veszi, de nem tartja mondai alaknak a sirrablás és az özvegygyel való komikus jelenet miatt. E két epizódot annyira reális és emberinek tekinti, hogy ezek kizárnak minden feltevést Toldi mondai különösen magyar népmondai eredetiségéről.

Felfogása igen helyes az összes eddigi teoriák közül kétség-

¹ Tanulmányok. Pest 1870.

kivül a legelfogadhatóbb. Mi azonban más nézeten vagyunk. Ki fogjuk mutatni, hogy e két csufondáros epizód nem tartozik a Toldi mondához, ezek ősrégi idegen eredetű mesék, melyek épen a XVI. században kezdtek elterjedni. Eljutottak minden nemzet irodalmába és így kerültek el hozzánk.

Ha azonban Toldi Miklós valóságos és reális alakjáról lévő legerősebb bizonyítékról kimutatjuk, hogy idegen eredetű mese és nem tartozott Toldira, úgy annak valóságos és reális alakja újra elhalványul. Személye ismét a monda ködébe vész és mi Ilosvai krónikájában nem történetet, hanem újra csak mondát fogunk látni. Megdől tehát Kemény Zsigmond báró nézete „... hogy ilyen alakot nem teremt a nép, a magyar nép pedig legkevésbé.”

Szerintünk: *Az híres neves Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história* tisztán monda és pedig magyar népmonda. Betoldott idegen elem benne csak a két komikus, Toldi jellemével össze nem egyeztethető, csufondáros epizód.

Bizonyítékaink erre nézve igen egyszerűek.

Ilosvai krónikájában nincs egyetlen rész sem, mely történelmi tény vagy legalább is országos fontosságú esemény lenne. Prága ostromát kivéve, mely sohasem történt meg, az egész krónika Toldi személyes tetteit beszéli el. Ezek közül pedig egy sincs, mely a történelembe beillenék. Toldinak nincs egyetlen tette, mely történelmi színvonatra emelkednék. Toldi nem került bele a történelembe. Nevét a történelem fel nem jegyezte, tetteit más krónika meg nem örökölte, Ilosvai anyagát nem is merithette máshonnan, mint a mondából.

Történelmi kutatások is folytak Toldi személyét és bajnoki tetteit kideríteni, de ezek a kutatások teljesen eredménytelenek maradtak. Szilády Áron¹ és Nagy Iván² kiderítették ugyan, hogy élt Nagy Lajos idejében, egy virágzó Toldi család, melynek volt Miklós nevű tagja is, de semmi mást nem tudnak róla.

A történelem a bajnoki tettekről mit sem tud. Nincs egyetlen adatunk sem, mely igazolná, vagy csak sejtetni engedné Toldi Miklós a hős történelmi létezését. Így nincs semmi okunk a krónika mondai eredetiségében kételkedni.

Az sem szenvedhet kétséget, hogy ez a monda a maga egé-

¹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. III. kötet.

² Nagy Iván: Magyarország családai. Pest 1857.

szében nem lehet idegen eredetű. Ilyen historiát a népképzelet nem vesz át. A nép csak a legnagyobb arányu, a legfenségesebb mondákat veszi át. A Theseus monda, a Grál monda, a Trisztán vagy a Niebelung monda, méltán ihlette meg a szomszédos népek költészetét és e fényes alakok még ma is élénken élnek a népképzeletben. De oly apró jelentéktelen monda, mint a Gamelyn vagy a Kurzbold monda csak saját szűk körében marad és idővel ott is elenyészik. Ilyen kisebb mondákat gyakran költ a nép, de rösteli őket átvenni.

A Toldi monda is a kisebb mondákhoz tartozik.

Az itt előforduló hőstettek korántsem a középkori lovagideálok. Csupa apró lokális mendemondák, — Kemény őket akrobata produkcióknak nevezi — melyek egy nagy erejű hős nevéhez fűződtek. Minden egyes monda és Toldi Miklós egész alakja érezhetően magán viseli a magyar föld és a magyar szellem bélyegét. *Ez a történet a maga egészében csak magyar népmonda lehet.*

Van ugyan a krónikában két kis epizód, mely úgy a magyar nép szellemétől, mint Toldi hősi jellemétől teljesen elüt, az özvegy asszonynyal való kaland és a sirrablás. De ezekről ki fogjuk mutatni, hogy merőben idegen eredetű betoldások, szorosan együvé tartoznak és tulajdonképen egy történetet alkotnak. Maga a sirrablási történet az irodalom egyik legelterjedtebb meséje, mely épen XVI. században indult világkörűli útjára. Eljutott úgyszólván minden nemzet irodalmába. Meg van számos feldolgozásban az olasz, francia, német, angol irodalomban, sőt a dán, holland és izland népköltészetben is. Így nincs mit csodálnunk, hogy eljutott a magyar irodalomba.

Különös és csodálatos azonban az, hogy kétféle sirrablási kaland terjedt el a világirodalomban. Egy bürleszk-komikus, melynek alapja egy Boccaccio novella és egy szentimentális romantikus, mely görög eredetű. A kettő közt a tartalmi különbség is körülbelül az, ami tartalmi különbség van az Ilosvai és az Arany-féle sirrablás közt. Azaz a komikus sirrablási kaland tartalma lényegében az, hogy a mese hőse (Ilosvainál Toldi) csúfosan felsül egy asszonynyal szemben, éjjel egy szál ingben kiesik az utcára, itt tolvajokkal találkozik, kikkel elmegy a templomba egy gazdag sirt kirabolni. Maga a mese hőse megy le a sirba, a kincseket kiadja és miután mindent kiadott, a rablók ráfordítják a sirkövet, úgy

hogy ő reggelig benmarad. Amint látjuk Ilosvai a Boccaccio-féle sirrablási kalandot szőtte be.

A szentimentális romantikus sirbolti jelenet szerelmi regényekben fordul elő. Itt a szerelmes hős nem rabolni megy a sirba, hanem hogy holtnak vélt jegyesét még egyszer láthassa. És mikor zokogva ráborul a holt tetemre és azt csókjaival elárasztja, a leány felébred, mert nem volt halott, csak tetszhalott. A sirrablást idegen rablók követik el. Nem tagadhatjuk, hogy e változattal a Toldi Szerelmében előforduló sirrablás rokonságot mutat.

Feladatunk lesz tehát bemutatni a sirrablási mese mindkét változatának eredetét, elterjedését, lehetőleg minden feldolgozását és variánsát, hogy kitűnjék, milyen úton-módon jutottak be a magyar irodalomba. Természetesen első sorban Ilosvai közvetlen forrását kell megállapítanunk, mert Aranynál, ha motívumai közt van is hasonlóság az idegen elemekkel, egyenes átvételről szó sem lehet.

Amikor azonban a Toldi kérdés legkényesebb pontjáról, a két komikus epizódról kimutatjuk, hogy idegen eredetű betoldás és így eredetileg nem tartozhatott a Toldi mondához, új világításban tüntetjük fel az egész krónikát, Toldi jellemét, sőt Ilosvai költői képességét és képzettségét. Mi e kutatással egyszersmint bizonyítani akarjuk a krónika mondai eredetiségét, Toldi tiszta mondai jellemét, sőt rekonstruálni akarjuk az eredeti XVI. századbeli magyar népmondát. Feladatunk lesz tehát részletesen elemezni Ilosvai krónikáját és kimutatni, hogy az legföljebb csak külformájában történeti krónika, valójában magyar népmondai elemeket rejt. Továbbá be kell bizonyítanunk, a két komikus kaland idegen eredetűségét, bemutatjuk e mesék egész filogenezisét és rámutatunk azon legközelebbi forrásokra, melyekből Ilosvai e történetet vehette.

Azonban már e helyen is ki kell jelentenünk, hogy összehasonlító kutatásunk teljes eredménnyel nem járt. Ilosvai közvetlen forrását nem találtuk meg. Ki tudjuk mutatni a két komikus kaland első feldolgozását, bemutatjuk a mesék elterjedését, minden megtalálható változatát, sőt rokon meséket és fabliókat is fölhozunk. Mindezekből ki fog tűnni, hogy Toldi sirrablása minden részletben meglepően egyezik az idegen mesében előforduló sirrablással, az özvegyasszonynyal való komikus jelenete azonban némi eltérést mutat. Sehol sem találtuk meg az oroszlanra ugrató csejt. Ellenben

minden mesében a hős épugy mint Toldi, éjjel egy szál ingben esik ki az utcára és ezután követi el a sirrablást. Ez a lényeges különbség és e még lényegesebb hasonlóság teszi főképp érdekessé a kérdést és a legszélesebb alapú kutatást követeli.

II.

Szerintünk Ilosvai krónikája tisztán monda és pedig magyar történeti monda. Formájában és tartalmának igazságában ez a krónika semmivel sem különbözik azoktól a krónikáktól, melyek külformájukban száraz puszta történetet ígérnek, de tulajdonképpen egy-egy nemzeti mondánk nyomait rejtik. Sajátságos paradoxon, de való, hogy krónikásaink voltak megölői, de egyuttal fenttartói is a nemzeti mondáinknak. Már Anonymustól kezdve a krónikások megvetik a mondát, a parasztság hazug meséit, a hegedűsök csacska énekét és ők e helyett a tiszta igazságot akarják megírni. Tulajdonkép pedig alig tesznek egyebet, mint megismétlik a csacska hegedűs énekét, de elhagyják annak minden báját és költészetét. Sőt ha a mondai anyagot kevésnek találják, kompilálnak hozzá ahonnan csak tudnak. Hogy Anonymus csakugyan így tett, azt nem nehéz kimutatni. Megváltoztatta, kiforgatta, de ő őrizte meg számunkra a honfoglalás mondáit. Ugyanigy vagyunk több verses krónikáinkkal, egész a XVII. századig. Sajnos, egyikről sem mondhatjuk, hogy tisztán valamely nemzeti mondánk versbe foglalása volna, de hány történeti költeményünkben mutathatunk mondai elemekre.

Ilosvai Selymes Péter sem járt el másképp. Száraz, zavaros kronológiát tákolt össze a Toldi mondából, vagy talán mondákból. Legfőbb gondja az volt, hogy művének tudós történelmi szint adjon. Adatokat halmoz akár Tinódi, de ettől eltekintve, van-e más történeti jelleg is munkájában? Alig. Az egész krónika csak epizódok sorozata, Toldi apróbb, nagyobb hőstetteinek elbeszélése. Ezek pedig inkább mondák, mint reális történeti tények. Ez a krónika nem történet. Nem beszél el országos fontosságú eseményeket és Toldi sem az ország sorsát intéző személyiség. A történeti külszín tehát meg ne téveszsen bennünket. Nincs ebben a krónikában semmi történet, az egész história csak mese naiv népmese

Mig Toldi György velencei Károly udvarában uraskodik, Miklós odahaza a béresekkal dolgozik egy sorban. Óriási erejéről híres vala. Történik, hogy bátyjának egy szolgáját megöli. Miklós bujdosni kénytelen. Éren és nádon rejtőzik, tulajdon anyja is csak titkon táplálhatja éléssel. De addig bolyong és bujdosik, míg eljut a király elé és itt nagy hőstetteket visz véghez. A király megkegyelmez neki, sőt fényesen megjutalmazza. Így lesz Toldiból híres-neves vitéz, de nem történeti hős. Egyetlen tette sem emelkedik történeti színvonalra.

Mert vajjon a prágai kaland, mely sohasem történt meg, a nyomórúddal való híres jelenet, a kóbor bajvivók legyőzése, az elszabadult bika megfékezése — történelmi tettek-e? Bizonyára nem. E szerint megállapíthatjuk, hogyha valóban létezett is Toldi Miklós nevű hősünk, az nem volt történelmi személyiség, tetteit a történelem fel nem jegyezte és mikor Ilosvai róla krónikát írt, forrása nem lehetett a történet, hanem a monda, bizonyára a népmonda.

A krónika mondai eredetiségének legerősebb bizonyítéka is Toldi tiszta magyar népmondai jelleme. Ha szorgosan szemügyre vesszük a krónikát, Toldi Miklós alakjában oly fokozatos finoman szőtt költői jellemrajzot találunk, melyet Ilosvai pusztá történeti tényekből nem lett volna képes megalkotni. Sőt ő maga akárhány helyen is elárulja, mennyire nem volt tisztában hősének alakjával és jellemével. Ilosvai csupán az eseményeket róttá egymás mellé nem a legvilágosabb szerkezetben és hogy ebből mégis kitűnik egy tiszta népmondai hősi jellem, az csak azt bizonyítja, hogy ez a népmonda valóban megvolt Ilosvai előtt. Csupán egy torzvonás van Toldi jellemében, mely a magyar népmondai eredetiségnek is élesen ellentmondana: a két komikus kaland. Erről azonban kifogjuk mutatni, hogy nem tartozott a Toldi mondához. A mai népmonda sem ismeri őket, ezek idegen eredetű mesék. Az idegen eredetiségüket már csak azért is fontos bebizonyítani, mert csak így menthetjük meg Toldi tiszta népmondai jellemét.

Lássuk e jellemrajzot.

Toldi a mese elején szerény kevéssel is megelégedő dolgos jó fiu.

Otthon Toldi Miklós lakik az anyjával,
Lát minden dologhoz az béres szolgákkal.

Nagy erejét mindnyájan csodálják és ő szereti is ezt mutogatni, de csak naiv ártatlan dolgokban.

Nagy malomköveket emelget egy karjával.

Hirtelen lobbanékony és még gyilkosságra is vetemedik, de bűneit megbánja és elbujdosik, noha csak egy szolgát ölt meg.

A béresekkal egy sorban dolgozik, de személyére büszke és tekintélyt követelő. Ez tipikus magyar alföldi paraszt vonás. Népies íróinknak többször találkozunk ugyanilyen jelenettel.

Lacfi András hadaival elvonul Toldi mellett:

Sok szóval az utat tőle kérdik vala
Toldi Miklós ezen *igen busult* vala
Nyomó rudat félkezével kapta vala
Buda felé utat azzal mutogat vala.

E finom néplélektani vonás csak nem lehet Ilosvai megfigyelése?

Valami szerény félénkség vagy szemérem is van fellépésében. Saját erőnyeinek sok érdemet nem követel és hamar mindennel megelégszik. Pesten az elvadult bikát megfékezi és örül, hogy sok máj neki adatott vala. Az udvari szakácsokat csak étjeért szolgálja.

Mindamelletttitkos ambíciója, hogy nagy erejét mindenütt bemutassa. Otthon a parasztok közt, mint már említettük, nagy malomköveket emelget egy karjával. Ez inkább csak játék. De mikor György vitézei hazajönnek és rudat hánynak vala, ő is közéjük megy és két annyira veti a rudat. Ugyanugy bámulatba ejti a szakácsokat, mikor két öreg kondért vízzel teli hozza vala. Végre Lajos király előtt is rudat hány és csak akkor mondja meg, hogy ő az előkelő Toldi György öcscse és gyilkosság miatt bujdosik. Pedig talán amugy is kegyelmet kaphatott volna. Ez tipikus népmondai jellemvonás.

Némán türi bátyja méltatlan bánásmódját és gyermeki gyöngéd viszony van anya és fiu közt. Bujdosásban az anyja Miklóst titkon éléssel táplálja és ugyancsak titkon rozstésztaban száz aranyat küld neki. A hűtös szolga is a jó Miklósnak fogja pártját. Ez a kis család: az anya fiu és a hű szolga és más felől az első szülött gonosz báty a leghagyományosabb népmeséi jellemek. Pusztatörténeti krónikában sohasem szerepelhetnek. Ép oly gyermeki lány szíve van Miklósnak a szegény özvegy asszonynyal szemben:

Vala az asszonynak . . . nagy siralma
Toldi Miklós érté meg okát siralmának
Oly igen megszáná az asszony siralmát.

De rettenhetetlen és könyörtelen a bajvivásban.

Ime mihelyt Toldi az porondra juta . . .
Ottan ő csolnakját vizen elbocsátá,
A cseh vitéz kérdi mi légyen annak oka ?

„Tudod vitéz — mondá — elég egy embernek
Vizen egy csolnakba járni egy személynek
Meg kell ma itt halni, tudod egyikünknek“.

Még jobban látjuk jellemét a következő szakaszokban :

Toldi Miklós csehet térdére ejté.

Oly igen szabódván cseh vitéz így szóla
„Fiam kérlek, de ne siess halálomra :
Tizenkét vitéz minden sok marhája
Tied léssen vitéz magammal apródsága.“

Meg sem hajla szíve jó Toldi Miklósnak
Hamar fejét vevé az cseh Mikolának
Fejét és marháját adá az asszonynak
Igy állá meg bosszúját. . . .

Toldi jellem fejlődése tulajdonképen csak eddig tart. Uj jellemvonást ezután már nem találunk benne, a további események folyamán már csak egy-egy ismert tulajdonsága ismétlődik.

A prágai kalandban ugyanaz a félelmes ellenállást nem tűrő vitéz, mint a bajvivásban. Hirtelen lobbanékony, magán uralkodni nem tudó természetet is megtartotta, „magára vonja a király haragját.“ De ezután is, miként a gyilkosságnál sokáig elvonul és ismeretlenül jelenik meg a király előtt és nem kéri, hanem kiérdemli a kegyelmet. Legyőzi az olasz bajvivót. Ezek hagyományos félreismerhetetlen mondai elemek.

Csupán Toldi agg korában találunk egy megkapó új vonást : az őszszakálu Toldi fiatalos hiuságát. A király Toldit Budára hívja és ő őszszakála miatt restel megjelenni. Az alább következő kis monológ az öregség és hiuság és a lovagi kötelesség megható benső tépelődése. Valóságos pszichológiai analízis, melyben meszerien van jellemezve az ősz bajnok. Annyi finomság van ebben a kis jellenetben, hogy csodálnunk kell XVI. századi népköltészet tökéletességét. Még jóval Ilosvai után sem akadt hegedűsünk, ki ilyet birt volna alkotni. E szakaszokból tisztán kiérzik a népszellem.

Lajos király Budán egy gyűlést tölt vala
Az vén Toldi Miklóst oda hívatta vala.

Toldi Miklós vala egy szép palotában
Széllal vigyáz vala világos ablakban
Igyen dörgölődik, feddődik ő magában :

Óh én vén szakálom, hivatlan vendégem
Budára hivatott mostan király engem
Az ifju vitézek megcsufolnak engem
Király parancsolta, fel kell mennem én nékem.

De ha megállandod ott az te bosszudat
És megtanítandod most serdült ifjakat.
Gyönggyel megfűzettek, mint jó szakálotat
De ha nagy székenbe hozod ténnen magadat:

Szálonkét tégedet én el-kiszaggatlak
Város piacára, szemétre kihánlak
De ha megmutatod magadat az ifjaknak
Gyönggyben és aranyban téged befoglaltatlak.

Az apródok kicsufolják Toldit és ő hirtelen haragjában hármat közülök megöl, majd nemes felgerjedésében keserű szemrehányást tesz a királynak:

Király, ha nem nézném vitézi voltomat
Majd fejedhez verném hét tollu botomat
Másszor megfeddenéd apró kölkeidet
Meg nem csufolnák ők vitézi vén fejemet.

Ez a tragikai magaslat. Ebben a jelenetben magunk előtt látjuk az egész Toldit. Nagy erejű, féktelen szenvedélyű büszke vitézt, ki a legnagyobb felgerjedésben nemesen önmagát győzte le. Azután:

Toldi Miklós haza méne Nagyfaluba
Két esztendő mulván Toldi Miklós meghala
Vétek az lón benne, hogy részeges vala,
Minden reménysége boritalban vala

Ő nagy erejének nem sok hasznát látá
Semmiben marháját meg nem szaporíthatá.

Ez a jellemzés amint látjuk színes költői, amellet józan emberi és reális. Annyira tökéletes, hogy nem lehet oly gyalró poéta munkája, mint amilyen Ilosvai volt. Ez a népköltészet alkotása.

Azonban e tiszta népmondai jellemzés mellett is tagadhatatlan a krónika erős történeti színezete. Nem csupán az adatok halmaza miatt, mely lehet önkényes, hanem az egész mese történelmi jelleggel

bir. Mindenütt szerepel a király, a nádor és több főúr. Ez arra enged következtetni, hogy történeti népmondával van dolgunk. Azaz feltételezhetjük, hogy van a mondának valami történeti alapja. A különféle epizódok közül kiválaszthatunk egyet, melynek történelmi alapot tulajdoníthatunk. Ennek kell a legfontosabb eseménynek lenni, mely a mondának magjául, a krónikának középpontjául szolgált. E köré csoportosultak a többi kevésbé valószínű jobbára költött epizódok. Sőt a monda perszonalifikálása és lokalizálása is a központi esemény kedvéért történik. Ez megkíván magának egy ismert, vagy ismeretlen nevű hőst, aki ezenkívül még sok más hőstettet is vitt véghez.

Mi a krónika összes eseményei közül erre a legelfogadhatóbbnak a cseh bajnokkal való párviadalt tartjuk. Ez megtörténhetett. Egy magyar vitéz híres párviadalban legyőzött egy cseh bajnokot. Magában véve ez nem nagy történeti esemény, de feltételezhetjük, hogy a nevezetes párviadalnak híre ment az egész országban. Mi sem könnyebb és természetesebb, hogy a győztes hős személyéről, eredetéről és életéről különféle mende-mondák keletkeztek. Ez lehet eredete a Toldi mondának.

Külömben minden történeti monda eredetének ez a teóriája.

Ami a monda korát illeti, nagyon kérdéses, hogy tényleg Nagy Lajos idejéből való. Adataink természetesen nincsenek és így pozitív kritikát nem gyakorolhatunk.

Ellenben nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a mondának több eleme inkább Mátyás, mint Nagy Lajos uralmára illik. Így mindjárt a híres párviadal a cseh bajnokkal. Nagy Lajos uralma alatt nem volt különösebb érintkezés a csehekkel, míg magáról Mátyás királyról fenmaradt a monda, hogy legyőzött egy hatalmas cseh bajvivót. A prágai kaland is jobban illik Mátyásra, ki valósággal harcolt Csehország ellen, mint Nagy Lajosra, ki csak készült hadat viselni. Továbbá Toldiról az a följegyzés, hogy nagy malomköveket emelget fél karjával, szintén emlékeztet a Mátyás korabeli Kinizsi mondára. Az apródok gúnyos célzása Toldi ősz szakálára, szintén előfordul a Mátyás királyról följegyzett adomák közt. Föltevéseinket még az is támogatja, hogy a nép ajkán élő Toldi monda is, hol Mátyás, hol Nagy Lajos idejében játszik. Így nincs kizárva, hogy Ilosvai csak önkényesen vagy tudatlanságból határozta meg a monda korát.

III.

Most lássuk magát a krónikát. Ugy az egyes részekből, mint az egésznek a szerkezetéből rámutathatunk a tisztán kiérezhető, de itt-ott elváltoztatott és megrontott XVI. századbeli népmondára.

Az hires-neves Toldi Miklósnak bajnokságáról való história.

Az első négy szakasz elég ügyes krónikás bevezetés:

Mostan emlékszem az elmúlt időkről
Az elmúlt időkben jó Toldi Miklósról
Ő nagy erejéről, jó vitézségéről
Csuda, hogy mindeddig nem emlékeztünk erről.

Az örök Isten nagy sok ajándéka
Kínél mindez világ környös körül rakva
Az erőség sem utolsó áldomása
Kivel Toldi Miklóst régen ő megáldotta.

Gyakran gondolkoztam ezen én magamban
Keveset olvasok róla a krónikában
Maga méltó volna ezt is írni abban
Az énekszerzők is feledkeztek dolgokban.

No azért dolgait szép renddel megirtuk
Isten ajándékát benne megtekintsük
Az jó vitézeknek például jelentsük
Az félelmeseket ezzel megbátorítsuk.

Szerintünk a harmadik szakasz azt is jelentheti, hogy egyáltalában nem volt még krónika Toldiról. Ének talán több, ének is szólt már róla, de az énekszerzők hibáztak vagy feledkeztek abban, hogy e tetteket krónikába szedjék, noha méltó volna ezt is írni abban. Tehát az eddigi krónikások nem tartották méltónak Toldi tetteit feljegyezni. Azonban az elejtett szavaknak nem kell nagy fontosságot tulajdonítani. Valószínűleg csak bevezetéskép állanak, hogy Ilosvai mondhatta, miért írja ő meg e méltó tetteket.

Általánosan elfogadott nézet még, hogy a második szakasz a költemény alapeszméjét tartalmazza. Ha akarjuk mi is elfogadhatjuk alapeszmének, de meg kell jegyeznünk, hogy Ilosvai krónikája épen nem szolgálja ezt az alapeszmét. A nagy erő ép annyi bajt, mint dicsőséget szerzett Toldinak.

Irtak akkor ezer háromszáz és huszban
 Toldi Miklós, hogy születék Nagy-Faluban,
 Velencei Károly vala királyságban
 Erős, vastag gyermek Toldi kicsiny korában.

Fiát Toldi Lőrinc felnevelte vala
 Az öregbik fia jó Toldi György vala
 Károly udvarában György ám felment vala
 Károly fiát ez Toldi György szolgálta vala.

Idő telvén Toldi György megházasodék ;
 Miklós husz esztendős vala, hogy ez esék,
 Az jó Károly király világból kimulék,
 Akkor Magyarország siralomba hozaték.

Károly fiát, Lajost királylyá választák
 Urak az királynak nagy hiven szolgálnak
 Laczfi András neve az nádorispánnak
 Nagy urak Budában az királynak szolgálnak

Otthon Toldi Miklós lakik az anyjával
 Lát minden dologhoz az béres szolgálkkal
 Hatalmas erejét nézik nagy csudával
 Nagy malomköveket emelget egy karjával.

Ezzel kezdődik a tulajdonképeni történet és a száraz történeti adatok halmaza mellett is mindjárt meglátjuk a népmondai és pedig hagyományos népmondai elemeket. Az idősebbik fiu fent szolgál a királyi udvarban, míg a derék ifjabbik, özvegy anyjánál otthon a béresekkal dolgozik egy sorban. Ez hagyományos mondai elem. Ilosvai pontosnak látszó adatai sehogy sem illenek valóban élt történeti hősré. Ő maga mondja, *Miklós husz esztendős vala, hogy ez esék*. Husz esztendős korában erős egészséges ifju nincs már a bátyja befolyása alatt. Szilády következtetése szerint a két testvér közt nem is volt nagy különbség. Minden jel arra mutat, hogy Ilosvai csak a történelmi szín kedvéért sorolta fel az adatokat. Tehát vagy Szilády, vagy Ilosvai adatai nem illenek Toldi Miklósrá. Népmesében csaknem mellékes, hogy hány éves az elnyomott ifjabbik testvér, de azért érdekes, hogy Arany János, aki teljesen népies elbeszélést írt, mégis igyekezett feltüntetni, hogy Miklós még gyermek, azaz csak tízéves volt, mikor bátyja befolyása alá került.

A TOLDI VIII. ének 4. szakaszában, ahol György a király előtt bepanaszolja öcscsét, találunk erről említést.

„Miklós a tizedik esztendőben járván
Kimult szegény apánk és ő elmaradt árván
Apja helyett apja, én akartam lenni
S belőle mint illik, jó vitézt nevelni.“

Igy Arany azt is mutatja, hogy György sokkal idősebb volt Miklósnál.

De hogy Budából Toldi György megjő vala,
Vitézlő szolgál rudat hánnak vala;
Toldi Miklós ott köztök forgolódik vala
Vissza két annyira az rudat veti vala.

Oly nagy nehéz követ, melyet hánnak vala,
Azt is sokkal messzébb visszaveti vala,
Bátyjának az dolog mind hírével vala,
Öcscsét ez dologért gyakran megfeddi vala.

Magában Toldi György ugy buskodik vala,
Miklóstra öcscsére nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala,
Kíért réten, nádon Miklós búdosik vala.

Igen keserűli Miklóst az ő anyja,
Titkon azért ötlet éléssel táplálja,
Szárcsamonynyal néha ő asztalát tartja.
Mig megkegyelmeze nékie az ő bátyja.

Ez a négy szakasz Toldi első gyilkosságát tartalmazza. Érdekes, hogy Ilosvai nem is adja ennek okát. Az egész csak balladai rövidséggel van oda vetve, inkább vázlat, mint elbeszélés. Ilyen vázlatos előadással több helyen találkozunk a krónikában, ami csak azt bizonyíthatja, hogy Ilosvai készminta után dolgozott és az eseményeknek csak rövid tartalmát mondja el. Érdekes az a néhány sor, amit Ilosvai Toldi anyjáról ír. Az anya csak titokban szeretheti az elbujdosott jó fiát. Ez is népmondai elem.

A gyilkosság után a nyomórúddal való híres jelenet következik, melyet szintén mondai elemnek tekintünk. Ilyen és hasonló mondák keringhetnek nagyerejű emberről. Érdekes, hogy e jelenetet Arany János kiszakítja helyéről és műve legelejére teszi. Minden esetre igen helyesen járt el, ezt nem is kell vitatni. Mi

figyeljük meg csupán azt, hogy Ilosvainál, milyen rossz helyen áll. Ugy amint itt áll nincs semmi jelentősége, semmi nyomatéka.

... rudat félkezével kapta vala
Buda felé utat azzal mutogat vala.

Azután lakonikus rövidséggel mindjárt folytatja:

Történik, hogy is még esék gyilkosságba
Melyért következik néki budosása.

Ez így egymás után nem állhat, vagy legalább is nagy ugrás. A nádorral való jelenet befejezetlen, nincs semmi következménye annak, hogy Toldi oly büszkén mutatta az utat. És még érthetlenebb mindjárt ezután a második gyilkosság. Poetikai szempontból valóságos durva hiba és az egyetlen fontos esemény Toldi életében, melyet Arany János elhagyott. Alapos okunk van hinni, hogy a népmondában, amely után Ilosvai irt, szintén nem volt két gyilkosság. Ezt Ilosvai önkényesen toldhatta be, hogy a nádorral való jelenet után, melyet rossz helyre tett, újból felvehesse a mese fonalát. Toldinak ismét bujdosnia kellett, hogy bevetődjék Pestre, a király városába, hogy a hőstetteket véghez vigye; hibáját jóvá tegye és jutalmát elnyerje. De ehhez egy gyilkosság is elég lett volna, ha Ilosvai is előre teszi a nádorral való jelenetet. Tehát látjuk, hogy nemcsak a nyelvben és tartalomban, de a szerkezetben is rontott Ilosvai a népmondán.

Pesten Toldi céltalanul ödöng, egy pénze sincs tarsolyában. A véletlen segítségére jön. Egy bika elszabadul a vágóhídról és ő farkánál fogva visszahuzza. Miklósnak ekkor sok máj adatott vala és ezzel legalább léte biztosítva lett. Innen egy lépéssel tovább halad célja felé. A királyi udvarba megy, szolgálni a szakácsokat. Egy alkalommal a vitézek rudat hánynak vala és Miklós kétannyira veti a rudat. Ez feltűnik a királynak, ki megkérdi honnan való volna? Miklós végre felfedi magát, megmondja, hogy Toldi Györgynek atyja fia és gyilkosságért bujdosik. A király megkegyelmez Miklósnak.

Arany kihagyta ezt a jelenetet. Ránézve úgy látszik zavarólag hatott, hogy a királyi kegyelem és a jutalmazás nem a végén jön, ami oly hagyományos a népmesékben. Nem állíthatjuk, hogy Ilosvainál ez is szerkezeti hiba volna, annyi azonban kétségtelen, hogy a krónika e helyen zavaros.

Miklós hazulról elbujdosott, a király neki Budán kegyelmezet

meg és a király mégis azt iratja Györgynek, hogy ne tartsa Miklóst otthon.

Továbbá a krónika egyszerűen sem említi, hogy Miklós a királyi kegyelem után hazament, de ez kitűnik a következőkből:

Érté az levelet Toldi György és olvasá
Öcscsét igen feddi és erősen dorgálá
Miklósnak két lóra akkor szert tölt vala
Szolgálatra menne őt kényszeríti vala.

Rágondolván magát, két lóval indula
Anyja Toldi Györgynek Miklóst szánja vala.
Száz aranyat roztésztába csinált vala.

Azaz Miklós hazament és most a királyi levél után kénytelen volt Györgyöt vitézi szolgálatra küldeni. De fősvénységből csak két lóra adott neki pénzt. Az anyja ezért titokban száz aranyat küld neki.

Ki nem látja itt a naiv népmesei szövevényt?

Toldi most így felkészülve megy a királyhoz és ott csodákat fog művelni.

Mikor Toldi feljut Budára egy cseh vitéznek az öklelés áll vala. Eddig mindenkit elejtett, egy özvegy asszonynak két vitéz fiát is megölte. Toldi megbosszulja az asszony siralmát, hamar a cseh vitéznek elküldé a tollát. Ez igen szép jelenet, semmi esetre sem történeti tény. Vajjon csak Toldi jó szívének jellemzésére áll vagy fontosabb poetikai eleme a mondának? T. i. ez a kis jelenet igen szépen mutatja, hogy a cseh vitéz megérdemelte a halált. Ez esetben igen finom mondai elemmel van dolgunk. Ezután a párviadal következik, melynek leírása a krónika legsikerültebb részletei közé tartozik. A csónak elbocsátása szintén feltétlen mondai elem. Toldi győz és ezzel elérte célját és erényeinek jutalmát, a király őt fejéhez választá és tizenkét lóra neki hópénzt adata.

Ez az első 40 szakasz tartalma, amiből Arany János a trilógia első részét írta. Magában a krónikában is, ez az első rész, érezhető külön egészet képez. Ez így kerek mese és tulajdonképen ez az igazi Toldi mese. Csak ennek a résznek van népmesei formája és szerkezete.

Toldi a mese elején egyszerű parasztsorban él, míg a bátyja az udvarnál szolgál. Ez a gögös bátyja irigykedik öcsce nagy erejére. A hányszor kitűnik valamivel erősen feddi, Toldi gyilkos-

ságba esik és bujdosni kénytelen, sokat szenved éhséget és meg-
alázást, de jutalma nem késik. A szerencse segíti. Minduntalan
alkalma van erejét és jó szívét kimutatni, míg végre elnyeri a
legnagyobb királyi kiténtetést. Ebben a részben határozott mese-
szöveget találunk, Toldi fokozatosan küzdi fel magát a legnagyobb
kiténtetésig. E küzdelemben irigy bátyja útjában áll, de anyja
titkon szereti és segíti, csak egy hűtös szolga tud erről. Toldi
kemény vitézi próba után nyeri el jutalmát. Ez kerek elbeszélés,
melynek minden része kedves, tiszta mondai elem Ami ezután
következik, az már csak összefüggésnélküli kalandok elbeszélése.
Itt csupán csak Toldy szerepel, sem anyjáról, sem bátyjáról, sem
a hűtös szolgáról többé nincs szó. Ilosvai összeállításában csaknem
ugy tűnik fel, mintha Toldi magas rangjában nem tudta volna
magát megbecsülni. Őt kaland éri még. A budai özvegy asszonynyal
és a sirrablással ugyancsak pórul jár. A prágai kalandban igen
kitűnik — de azután magára vonja a király haragját. Ezt jóvá
teszi az olasz bajvivő legyőzésével. Ezután a krónika legmeghatóbb
epizódja következik. Az ősszakálu Toldit a király gyűlésbe hívja
és az ifjak apró kölkek megcsufolják vitézi vén fejét. Dühében
hármat közülök megöl. Szinte a fenségig emelkedik az a szakasz,
amelyben Toldi a királynak ezért szemrehányást tesz:

Király, ha nem nézném vitézi voltamat
Majd fejedhez verném, hét tollu botomat
Másszor megfednéd apró kölkeidet
Meg nem csufolnáják vitézi vén fejemet.

Ezután Toldi hazamegy és két esztendőre rá meghala. Vétek
az lőn benne, hogy részeges vala.

E krónikaelemekből láthatjuk, hogy ezek nem történeti tények,
hanem mondai epizódok. Ilosvai maga megmondja, hogy Toldi
nagy erejének nem sok hasznát látá. Tehát Toldi nem lett törté-
nelmi hőssé, háboruban nem vett részt, vagy nem tűnt ki. Minden
jel arra mutat, hogy a Toldi bajnokságáról való história egy
nagyerejű vitéz személyéhez fűződött mende-mondák összefoglalása.
A krónika szerkezete arra enged következtetni, hogy e mondák
közt volt egy hosszabb, szervesebb, kerekébb rész. Ez az első
negyven szakasz. Azután még egyes mondák, melyek Toldihoz
fűződtek, a prágai kaland, az olasz bajnok leverése, az apródok

gunyja és Toldi halála. E részek közül egy sincs, melynek akár mondai, akár magyar eredetiségében okunk volna kételkedni. Csupa kisebbrendű lokális mende-mondák ezek, melyek ma is élnek a népképzeletben. Toldi Miklós tehát minden kétséget kizáróan magyar népmondai alak, Ilosvai krónikája egy régi magyar népmonda versbefoglalása. A históriában csupán egy epizód van, mely a magyar népmondai eredetiségnek élesen ellentmond a két komikus kaland. Most rátérünk annak bizonyítására, hogy e két kaland nem tartozott a Toldi mondához, ez idegen eredetű betoldás. A XVI. század egyik legelterjedtebb meséjét mutatjuk itt be, melyet Ilosvai közbe szőtt.

IV.

Lássuk a két epizódot.

Helyük a krónikában világosan elárulja, hogy ez betoldás. És pedig igen ügyetlen betoldás. Ügyetlen a tárgy megválasztásában és főleg az elhelyezésben. Közvetlenül Toldi diadalra jutása után következnek. Így Toldi éppen a legszebb hőstette és a legnagyobb kitüntetés után kétszer csufos, nevetséges helyzetbe kerül. Az özvegy egy szál ingben éjjel kiugratja az utcára; a lakatos pedig, akinek a sirból minden kincset kiad, ráfordítja a sarkövet úgy, hogy Toldi benreked. Ily csufos kudarcok hogy történhetnek az híres-neves Toldi Miklóssal, aki mindig e kalandok előtt és után egyformán vitéz volt.

De a krónika szerkezete is elárulja, hogy épp. ez a hely betoldás. Mint már kimutattuk, a krónikának két része van. Az első 40 szakasz, a szépen összeszótt mese, miből Arany a „TOLDI“-t irta és azután a második rész, a lazán összefüggő egyes kalandok. Ezek közül azonban csak három: a prágai kaland, az olasz bajnok legyőzése és az apródokkal való összetűzés illik Toldira. Nagyon valószínű tehát, hogy csak e három tartozik a Toldi mondához. Ezeket Ilosvai nem akarta, vagy nem tudta szétválasztani. Így a két idegen komikus jelenetet közbe toldotta a monda amugy is szétváló két része közé. Hogy valóban így járt el, azt különben ő maga is megmondja. Mielőtt az epizódok elbeszéléséhez fog, így kezdi.

Több dolgai között jó Toldi Miklósnak
Még ifju voltáról ilyeneket irnak.

Tehát ő több dolog (kaland vagy mese) közül épp ezt választotta. Az események végén pedig:

Ifjuságbeli több sok dolgairól
Én mostan nem szólok semmit a többiről.

Ily elkülönítő keretet Ilosvai a többi epizódoknak nem adott. Tehát az események természetéből, Toldi jelleméből, a krónika szerkezetéből és Ilosvai saját szavaiból egyként kitűnik, hogy itt betoldással van dolgunk.

Nézzük most magukat az epizódokat:

163 ... Szolgáló leánya királyné asszonynak
Egykoron meghala, mondják herceg leányának.

Az idő akkora szép folyással vála
Az bálványimádás akkor regnál vala
Leányt nagy gazdagon eltemették vala
168 Lélek üdvösségét mert attól várják vala.

Tisztessége megadassék mindeneknek!
Budában halála lön egy főembernek
Ifju felesége megmarada ennek
Toldi, szerelmére igen gerjedezennek.

Vala okossága az tisztas asszonynak
Izenetét elvivé Toldi Miklósnak
Egy gazdag vacsorát készíté Toldinak
Vigan akar vele mulatni, — irá annak.

Sőt minden házait asszony felcifrázá
Az ablakokat kárpitokkal bévoná
Az egyik ablakra, mely kárpitot vona.
Azon egy orosz lány arannyal írva vala.

Vendég, hogy érkezék, csak egy kis apróddal
Az asszony kínálja hizelkedő szóval
Toldi csak ingben vetkezik azonnal
Kezde ott ugrálni nagy maga mutatással.

Gyakorta hallottam — asszony néki monda
Náladnál ugrásban nincs jobb az világban
Az én szerelmemért amaz orosz lányra
Kérlek ugorjál fel az én kívánságomra.

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék
 Az asszony kedvéért egy-kettőt ugrék
 Fene oroszlányra hamar felugordék
 Buda piacára, Toldi csöndülést ugrék.

Csak nyaka nem szegék, igen bosszankodék
 Toldi egy ingben ott künn pironkodék
 Az egy lakatoshoz bánattal lebottlék
 Az egy lakatgyártónak ezekről panaszkodék.

197 Az lakatgyártóval éjjel elindula
 Álkulcscsal bémene az kis kápolnába
 Gazdagsággal való sírt felbonta
 Sirba, hogy leszálla gazdagságot kiadá.

Nagyhamar lakatos az követ mozdítá
 Az kő Toldi Miklóst oda beszorítá.
 Lakatos nagyhamar onnat el-kifuta.
 Ott vesződik Toldi, azonban megvirrada.

Sok vesződés után vállát erősíté
 Az nagy bálványkövet el, felemelíté.
 Ijedtében sirbul magát el, kiveté

208 Lakatos ruhában ő szállására méne.

Ez homályos és zavarosan előadott két kaland. Figyeljük meg meg mindenek előtt azt, hogy a két látszólag össze nem függő kaland tulajdonképp együvé tartozik és így *egy történetet alkot*. Ez kitűnik abból, hogy Ilosvai előrebocsátja, hogy gazdagon eltemetnek egy leányt, azután következik Toldi csufos felsülése az özvegygyel és ennek a gazdag sirnak a kirablása. Nagyon különös, de ránk nézve elsőrendű fontossággal bír, hogy e sirrablási kalandot ilyen komikus fölsülés előz meg és hogy e két kaland összefügg. Fontos ez azért, mert az idegen irodalomban előforduló sirrablási kalandot is, egy asszonynyal való felsülés előzi meg. És ezek a mesék is így kettős szerkezetűek. Ez a különös összefüggés, különben Szilády-nak is feltűnt. Ő így értelmezi a két epizódot.

„Nem mondható kétségtelennek, hogy a 163—168 sorban kezdett, de be nem végzett történetnek a folytatása a 197—208 sorban olvasható kaland, ha tekintjük azt, hogy a királyné szolgáló leányának temetése, magában véve, *semmiképen sem függ össze* Toldi historiájával, noha Ilosvai egyenesen azzal kezdi a temetés említését, hogy „Toldi Miklósnak még ifju voltáról ilyen-

ket irnak“; továbbá azt, hogy a versfejekben épen e helyen a legtökéletesebb értelem rejlik s ezért szövegromlásról szó sem lehet; valamint azt, hogy amott a nagy gazdagon eltemetett lányról, emitt pedig gazdagsággal való sir felbontásáról van szó: azon meggyőződésre jutunk, hogy a 170—196. sor által félbeszakított elbeszélés *összefüggő történet, és csak Ilosvai darabos előadása az oka*, hogy Toldi felsült szerelmeskedésének közbe ékelt, különben valósággal helyén levő *históriája* azt annyira kétfelé tagolta.

Ez igen helyes észrevétel, de meg kell jegyeznünk, hogy nem Ilosvai tagolta kétfelé a történetet, hanem a sirrablási mese mindenütt ilyen kétfelé tagolt.

E két kaland szorosan együtvé tartozik. Ránk nézve ismételjük, azért oly fontos e két különös kaland együtvé tartozását bizonyítani, mert Boccacio-tól kezdve az összes komikus sirrablási kalandok, ehez némileg hasonló fölsülési kalanddal függnek össze. Ez tehát a legerősebb bizonyítéka annak, hogy az Ilosvai-féle epizód ezen meséknek változata. Azonban előre is kijelentjük, hogy az Ilosvai-féle változat nagyon eltér a Boccacio novellától és annak összes későbbi feldolgozásaitól. A hasonlóság csak abban van, hogy Toldi is, Andreuccio is — a Boccacio novella hőse — éjjel egy szál ingben egy asszony csele folytán kiesnek az utcára és itt rablókkal találkoznak és teljesen hasonló sirrablást követnek el. Toldi is, Andreuccio is reggelig bennrekednek a kriptában. Amint látjuk e hasonlóságok elegendő okot adnak az összefüggés, legalább távoli összefüggés feltételezésére.

Itt egész terjedelmében közöljük a Boccacio novellát, hogy a részletek hasonlósága is különbsége is kitűnjék. Az elvitathatlan nagy különbségek egy részét előre is annak kell tulajdonítani, hogy míg Ilosvai versben csupán csak a mese kivonatát akarta adni és mint egész krónikájában úgy itt is csak homályos és balladaszerű, addig Boccacio kényelmesen és hosszan ír le mindent, a legfinomabb részletekben is kedves és világos.

A fordításról legyen szabad megjegyeznünk, hogy lehetőleg Boccacio nyelvét igyekeztük visszaadni. Ezt a naiv egyszerű csacsogást, mely ment minden stilisztikai fogástól. Az igazi elbeszélés nyelve ez, rendetlen néhol szertelen, de mindenütt bámulatosan természetes. Ez a pajkos Fiamettá-k beszéde.

V.

Második nap, ötödik novella.

Andreuccio, Perugiából Nápolyba megy lovakat vásárolni és egy éjjel három veszedelmes kaland éri, de mind a háromból megmenekül és egy rubinnal hazatér.

Amint magam is hallottam, volt Perugiában egy fiatal lókupec, Andreuccio de Pietro, aki meghallván, hogy Nápolyban jó ára van a lónak, ötszáz arany forintot tett erszényébe és bár soha sem volt még a falu határán tul, elment a többi kereskedővel. Vasárnap alkonyat felé érkezett meg és egyik vendégfogadóba szállt. A következő reggel kint volt a vásáron. Itt sok mindent látott, ami igen kedvére volt és minél tovább tartott a vásár, annál kevésbbé tudta magát tartóztatni, hogy mindenkinek meg ne mutassa, hogy ő is vásárló és a körülötte tolongó emberek előtt gyakran huzta ki forintokkal telt erszényét. Amint így üzérkedik és mutogatja erszényét, egy gyönyörű szép fiatal szicíliai leány, aki nem sok kérésre kész akármelyik férfi gyönyörűségére szolgálni, elment mellette, anélkül, hogy Andreuccio észrevette volna. De ez meglátta erszényét és tüstént így szólt magában: „Ki volna boldogabb nálam, ha ez a pénz az enyém lenne” — és ezzel tovább ment. A lánnyal együtt ment egy öreg asszony, aki szintén szicíliai származású volt. Mikor ez meglátta Andreucciót, otthagya fiatal urnőjét és odaszaladt Andreucciohoz és szenvedélyesen megcsókolta. A fiatal leány látta ezt, de egy szót se szólt, hanem szépen egy helyről nézte, hogy mi fog történni. Andreuccio visszafordult az öreghez és úgy látszik ismerte, mert nagyon megörült. Az öreg pedig megigérte neki, hogy eljön hozzá a vendéglőbe. Azután anélkül, hogy többet beszéltek volna, szétváltak és Andreuccio visszament a vásárra, de aznap semmit sem vett. A leány, aki előbb már látta Andreuccio erszényét, most látta, hogy ismeri az ő öreg cselédjét, hogy valami uton-módon megkísértse, megszerezni a pénzt, az egészet vagy egy részét, cselédjétől óvatosan kérdezősködni kezdett Andreuccio felől, hogy honnan való, mit csinál itt és hogy honnan ismeri őt? Ez Andreuccióról mindent részletesen elmondott, t. i., hogy apjánál sokáig szolgált Sziciliában, majd Perugiában és azt is elmesélte, hogy Andreuccio miért jött és hogy hova megy.

A leány miután így Andreuccio kilétéről és az egész rokonságáról eleget tudott, hogy ez alapon ravasz tervét keresztülvigye, mihelyst hazatért, az öregnek egész napra való foglalatosságot adott, úgy, hogy az nem mehetett Andreucciohoz tehát az ő szolgálói közül küldött egyet hozzá, a kit már jól kioktatott. A leány Andreucciót véletlenül ép a szálloda kapujában találta és tőle kérdezte, hogy hol van Andreuccio? „Én vagyok magam” — mondta emez. Mire a leány így szólt: „Uram, egy nemes asszony ebből a városból, beszélni kíván Önnel.” Mikor Andreuccio ezt meghallotta, bolond észszel, mert magát szép fiúnak tartotta, mindjárt arra gondolt, hogy ez az asszony szerelmes bele! Tüstént azt válaszolta, hogy kész eljönni és megkérdezte, hol és mikor akar az urnő vele beszélni? Amire a leány azt felelte: „A mikor önnek tetszik Uram, urnőm önt a házában várja.” Andreuccio erre tüstént, anélkül, hogy a vendéglőben valamit szólt volna, azt mondta: „Tehát indulhatunk máris — te csak menj előre, én majd jövök utánad.” Így a leány elvezette őt a házba, amely abban a városrészben volt, amelyet Malpertugionak neveztek és hogy ez milyen tisztességes hely azt a neve is mutatja legjobban. De Andreuccio minderről semmit sem tudott, nem is gyanakodott, meg volt győződve, hogy nagyon tisztességes helyen jár és hogy nagyon kedves asszonyhoz megy. A leány ment elől, ő pedig bátran belépett a házba és felment a lépcsőn. A leány hívta urnőjét és így szólt: „Ime itt van Andreuccio!” mire az asszony tüstént megjelent. Ez még nagyon fiatal volt, termete nyulánk, az arca nagyon szép és az öltözete roppant előkelő mitől Andreuccio ugyancsak megdöbbsent. Az asszony pedig széttárt karokkal elébe ment, le a lépcsőre és a nyakába borult és pár pillanatig szó nélkül állt, mintha nagy meghatottsága akadályozná és aztán könnyezve homlokon csókolta és kissé tört hangon így szólt: „Oh Andreuccióm, Isten hozott!” Andreuccio csodálkozott ezen a nagy szereteten és melegen üdvözölte az asszonyt. Az asszony erre hozzálépett, kézen fogta és szó nélkül bevezette a házba. Bementek egyenesen a hálószobába, mely csak ugy illatozott a rózsák és narancsvirágoktól.

Itt egy gyönyörű függönyös ágyat látott és az állványokon rengeteg sok holmit. Minden nagyon szép volt és gazdagon diszítve. Mindezek újból csak megerősítették abban a hitben, hogy valami nagyon előkelő asszonynyal van dolga és aztán együtt leültek egy

zsámolyra, mely az ágy lábánál volt és az asszony így kezdett beszélni: Andreuccio, meg vagyok győződve, hogy csudálkozol a fogadtatáson, a gyöngédségen, amelylyel elhalmozlak és a könnyeim, mint olyan, aki engem nem ismer és talán nem is emlékszel arra, hogy valaha halottál volna felőlem. De tüstént fogsz hallani oly dolgokat is, amelyek talán még inkább meg fognak lepni, t. i. azt, hogy én a te testvéred vagyok. El fogom neked mondani történetemet és biztosítlak, hogy miután Isten nekem megadta, hogy halálom előtt láthassak egyet a testvéreim közül (mennyre vágyom őket mind ismerni) nyugodtan fogok meghalni. Tehát hallgass ide, Pietro, a mi atyánk, amint hallhattad, sokáig tartózkodott Palermoban, hol jósága és kedvessége miatt, mind akik ismerték nagyon szerették. De senki sem szerette jobban, mint az én anyám, aki nemes asszony volt és akkoriban özvegy. Annyira szerette, hogy félretéve az atyjától és testvéreitől és a tisztességétől való félelmét, vele oly viszonyba lépett, hogy én megszülettem és most itt vagyok. Atyjád ügyei később úgy alakultak, hogy el kellett hagynia Palermot és visszatért Perugiába és engem, még kicsi gyermeket anyámmal otthagytott és soha többet — legalább aszerint amint hallottam — sem rólam, sem anyámról meg nem emlékezett, amit én, ha nem lett volna atyám, bizony nagyon rossz néven vennék tőle. Hisz oly hálátlanságot mutatott anyámmal szemben, nem is említve azt a szeretetet, amelyet irányomban, ki leánya vagyok, kellett volna mutatnia, hisz nem születtem sem cselédtől, sem valami rossz asszonytól, hanem anyámtól, aki minden ügyét és saját magát, anélkül, hogy nagyon tudta volna, kicsoda ő, a leghűbb szeretettől indítva apád kezébe helyezte el. De hát ez már így történt és bizony rosszul történt; de rég elmúlt és sokkal régiebb dolgok ezek, semhogy újra elővehetnők, hogy valamit javítsunk rajtuk. A dolog tehát ennyiben maradt. Engem kis gyermeket Palermoba hagyott, ahol felnőttem olyanná, amilyen most vagyok. Anyám, aki gazdag asszony volt, férjhez adott egy gazdag girgentei nemes emberhez, aki anyámhoz és hozzám való szeretetből Palermoba jött lakni. Itt, mint heves Guelf-párti ember némi ügyei akadtak, a mi Károly királyunkkal. Ennek az lett következménye, hogy menekülnie kellett Sziciliából és én, mert a sziget leglovagiasabb asszonya akartam lenni, összeszedtem azt a kevés holmit amit elvihettünk, (keveset mondok

ahhoz a sokhoz képest, amit birtunk,) ott hagytuk a földeket, palotákat és ide menekültünk, ahol Károly király irányunkban kegyes volt, és részben pótolta a veszteségünket. Adott nekünk birtokokat és házakat és ad még folyton a férjemnek, a te sógorodnak, és amint te is meg fogod látni, jól gondoskodik róla. Így vagyok én itt Isten kegyelméből és nem a tiedből és látlak téged édes testvéremül.“

És amint így szólt, újból átölelte és könnyezve még gyöngédebben homlokon csókolta. Andreuccio miután ezt a szép mesét így szép rendben elmondva és így jól kigondolva hallotta, és miután az asszony szava soha meg nem akadt és a nyelve sem botlott és tudta, hogy az atyja valóban volt Palermóban és maga magáról is tudta, hogy ilyen kalandja könnyen lehet mindenkinek az ifjúságában és a gyöngéd könnyek, ölelések és a tisztességes csókok még jobban meggyőzték, hogy mindaz, amit az asszony mondott, igaz. Miután az asszony elhallgatott, így válaszolt: „Asszonyom, az bizony nem nagy dolog, hogy én csodálkozom, mert igaz, hogy atyám soha sem gondolt többé arra amit tett, az Ön anyjával és Önnel, vagy ha gondolt is, én nem tudtam róla, én Önt egyáltalában nem ismertem, mintha Ön nem is lett volna és annyival jobban örülök, hogy megtaláltam a testvéremet, mert sokat vagyok egyedül és ezt soha sem reméltem volna. És nem hiszem, hogy volna oly magasrangu ember, akinek Ön ne lenne kedves és különösen nekem, aki egyszerű kereskedő vagyok. De még csak arra kérem, egy dologban adjon felvilágosítást, hogy tudta Ön meg, hogy én itt vagyok? Amire az asszony felelt. Ezt ma reggel egy szegény asszony mondta nekem, aki sokat van nálam, mert atyánnkal is — legalább így mesélte — sokat volt Palermóban is és Perugiában. És ha nem látszott volna nekem tisztességesebbnek, hogy te gyere hozzám az én házamban, mint, hogy én menjek hozzád idegen házba, hát elmentem volna, de nagyon szép tőled, hogy eljöttél. E szavak után elkezdett névszerint kérdezősködni valamennyi rokona után és Andreuccio mindenre megfelelt és még jobban kezdte hinni, amit nem kellett volna annyira hinnie. De a beszélgetések hosszúra váltak és nagy meleg lett. Az asszony görög bort hozatott és befőtet és megkínálta Andreucciót, aki ezután el akart menni, mert már nem volt oka a maradásra. Az asszony azonban nagy megindultságot színlelt és átkarolta és így szólt: „Ö

most már világosan látom, hogy mily kevéssé szeretsz! Mit fognak az emberek gondolni, itt vagy a testvérednél, akit még soha sem láttál, az ő saját házában, ahova jöttödkor meg kellett volna szállni és most el akarsz menni és egy vendéglőben ebédelni? Bizony te itt ebédelsz velem és mert a férjem nincs itt, amit igen sajnálok, én fogom teljesíteni a házi gazda tisztjét.“ Erre már Andreuccio nem tudott mást felelni, csak így szólt: „Én szeretlek téged, mint ahogy testvért szeretni kell, de ha nem megyek el, várnak rám egész este az ebéddel és ez nem lenne szép. Erre az asszony tüstént azt mondta: Hála Istennek, van még valaki házamban, akit elküldhetek az üzenettel, hogy téged ne várjanak. Különben is nagyon illenék és a kötelességed is volna, megüzenni társaidnak, hogy jöjjenek ide ebédre és aztán, ha el akarnak menni, elmehetsz az egész társasággal.“ Andreuccio erre azt válaszolta, hogy nem kívánja ide ma estére a társaságát, de ha már kell, ő nagyon szívesen marad. Az asszony ezután úgy tett, mintha a vendéglőbe üzentetné, hogy ne várják Andreucciót ebédre és ezután még sok huza-vona után asztalhoz ültek. Nagyszerű húsételeket hordtak fel és az asszony nagy ravaszul kihuzta az időt egész sötét éjszakáig. És mikor az asztaltól felkeltek és Andreuccio el akart menni, az asszony kijelentette, hogy ezt semmi szín alatt sem engedheti meg, mert Nápoly nem olyan város, ahol éjjel tanácsos lenne hazamenni, különösen idegennek nem, és néki, aki meg is üzentette a vendéglőbe, hogy nem jön. Andreuccio elhitte és (a balhittől megtévesztve) szívesen nála maradt. Ebéd után még sokat és hosszan beszélgettek, aminek meg volt az oka és miután az éjnek egy része elmúlt, az asszony elbocsátotta Andreucciót, hogy menjen aludni az ő szobájába, még egy kis gyermeket is adott melléje, hogy az neki megmutassa, ha valamire szüksége van. Ő maga asszonyaival egy másik szobába ment.

A meleg tűrhetetlen volt, amiért is Andreuccio, miután látta, hogy magára maradt tüstént egy szál ingre vetkőzött és még nadrágját is levetette és mindent az ágy fejéhez rakott és kereste, hogy hová helyezhetné el a hasának fölösleges súlyát. Megkérdezte a gyermektől, hogy hol lehet ezt végezni? Az a szoba sarkában egy kijáratot mutatott néki és mondta, hogy menjen oda be. Andreuccio bátran bement, de véletlenül lábát egy deszkára tette, amely nem volt megerősítve és vele együtt leesett és még hálát adott Istennek,

hogy esés közben semmi kárt nem tett magában, noha magasból esett. De egész elborította az a piszok, amelylyel ez a hely tele volt. Az a hely volt, a melyet néki mondtak és hogy jobban megértsetek, leírom milyen volt. Szűk hely, amilyent gyakran látunk két ház közt. A két tető gerendát néhány deszka köti össze és az ülőke. Egy ilyen deszka esett le vele. Miután ott lent az utcácskában Andreuccio magához tért, az esésen jajgatva hívni kezdte a fiúcskát, de az amint észrevette, hogy ő leesett, rögtön szaladt úrnőjét értesíteni. Az asszony tüstént a szobába ment és nézte, hogy ott maradt-e Andreuccio nadrágja. Megtalálta a nadrágot és benne a pénzt, amelyet Andreuccio balgán nem bízva magában, mindig a hátulsó zsebben tartott. Az asszony miután kezei közt volt az, amiért magát palermoinak, és egy perugiai testvérének tetette és miután így csele sikerült, többé semmivel nem törődött, és sietett elrekeszelni a nyilást, a melyen Andreuccio kiesett. Andreuccio amint a gyermek nem válaszolt, még hangosabban kezdett kiabálni, de nem válaszoltak. Amiért már gyanakodott is és csak későn kezdett a csalásra rájönni. Átugrott a kis falon, amely az utcácskát elzárta az utcától és kiment az utra és oda ment a ház kapujához, amelyet már jól ismert és itt sokáig lármázott és sokáig várt és dörömbözött. Keservesen sirni kezdett, mint az, aki világosan látja a balsorsát és így szólt: „Oh én szerencsétlen, mily rövid idő alatt vesztettem el ötszáz forintot és egy testvért!” És sok beszéd után újból kezdte ütni az ajtót és újból kiabált oly borzasztóan, hogy sokat a körülötte levő szomszédok közül felébresztetett. Ezek nem bírták már tűrni a lármát, felkeltek és az úrnő szolgálói közül egy egészen álmos arccal az ablakhoz ment és kérdezte: Ki kopogott len? „Oh — mondotta Andreuccio — hát nem ismersz — én Andreuccio vagyok, Fiordalító úrasznonynak testvére.” Amire a szolgáló azt válaszolta: „Jó ember, ha sokat ittál menj aludni és gyere vissza holnap reggel. Én nem tudom, ki az az Andreuccio és nem értem miféleképpen beszélsz, menj Isten hírével és hagyj aludni kérlek.” — „Hogyan — mondta Andreuccio — nem tudod, hogy én mit mondok — bizony nagyon jól tudod, de ha Sziciliában így tartják a rokonságot, hogy rövid idő múlva elfelejtik, add vissza legalább a nadrágom, amit benhagytam és aztán szívesen elmegyek.” Amire az nevetve mondta: „Jó ember, én azt hiszem te álmodol” — és ezzel egyet fordult és

becsukta az ablakot. Andreuccio most már biztos volt veszteségről és fájdalma haragba ment át és dühében eltökélte, hogy erőszakkal fogja követelni amit szép szerivel el nem ért. Fogott egy nagy dorongot és újból még nagyobb erővel döngetni kezdte a kapút. Erre a szomszédok, akik már rég felébredtek és felkeltek, most azt hitték, hogy ő valami gonosz ember, aki a kérését csak kitalálta, hogy azzal azt a jó asszonyt bosszantsa, megelégtették a dörömbözést, és odamentek az ablakhoz és keményen leszidták. „Ez mégis csak gazság ebben az órában jönni ehhez a jó asszonyhoz és néki butaságokat beszélni. Menj Isten hírével jó ember és hagyj minket aludni és ha van valami dolgod az asszonynyal, gyere vissza holnap, de ne alkatmatlankodj ezen az éjjel.“ E szavaktól felbátorítva egy férfi, akit az előtt sohasem látott odajött az ablakhoz és durva hangon rettenetesen lekiáltott: — „Ki van odalenn?“ — Andreuccio felemelte a fejét és egy embert látott, akiről oly annyira, ahogy még gondolkodni tudott, megérthette, hogy rettenetes ember lehet, fekete szakála volt, mely egészen elborította az arcát és mintha most kelt volna föl az ágyból vagy mély álomból, ásítózott és dörzsölte szemeit. Nem minden félelem nélkül válaszolt: „Én a testvére vagyok annak az asszonynak, aki itt lakik.“ De ez nem várta be, amíg befejezi válaszát, hanem rettenetesen lekiabált: — „Nem tudom, mi tart vissza attól, hogy lejöjjenek és addig üsselek míg mozogni tudsz, ostoba részeg számár, miért nem hagysz aludni ezen az éjjel.“ És megfordult és becsukta az ablakot. A szomszédok közül egynehányan, akik ismerték ezt az embert jóakarólag szóltak Andreucciohoz: „Az Istenre kérünk jó ember, menj dolgozdra, csak nem akarsz meghalni, még ez éjjel, a te javadra kérünk, hogy menj.“ — Andreuccio bizony megijedt, és követte a szomszédok jó tanácsát, mert úgy látta, hogy szeretettel beszélnek. Fájdalmától eltelve, és a pénzét sajnálva, megindult azon az uton, hol a cselédlányt követte és anélkül, hogy nagyon tudná, hogy merre menjen, a vendéglő felé ballagott. De mivel a bűdösség undorította, a tenger felé ment, hogy megmosakodjék Balra vette tehát útját és kijutott a Ruga Catalana utcára, és amint a város felé ment, két embert látott jönni maga felé, akik kezükben lámpást tartottak. Méltán félt, hogy ezek nem lehetnek városi emberek, sőt talán gonosztevők, elmenekült tehát előlük

egy rozoga házba, amely ott volt mellette. De azok, mintha ne kik is ugyanarra a helyre kellett volna menni, szintén bejöttek ugyanabba a házba és ottan az egyik elővett mindenféle *vasszerszámokat*, amik ott voltak és elkezdtek mindaketten köröskörül nézegetni és mindenféléről beszélgetni. És mialatt így beszélgettek az egyik így szólt: — „De mit jelentsen ez? Oly bűdösséget érzek, amilyent még sohasem szagoltam. Miután így szólt, felemelte egy kissé lámpáját és meglátta Andreuccio piszkát és csodálkozva kérdezte: „Ki van itt?” Andreuccio hallgatott, de ők közeledtek a világossággal és megkérdezték őt, hogy ki piszkolt ide? Amire Andreuccio elmesélte, azt mi vele történt. Ezek gondolták is, hogy hol történhetett ilyesmi és egymás közt mondták: „Bizonyára Scarabone Buttafuoco volt az.” És hozzá fordulva az egyik azt mondta. „Jó ember, adj hálát az Istennek, hogy a pénzedet elvesztetted és hogy az eset úgy történt, hogy kiestél a házból és hogy nem tudtál visszatérni; mert ha nem estél volna ki, megölnék és pénzeddel együtt magad is ott vesztél volna. De mit használ most a sirás? Nem kaphatsz meg egy csillagot az égből, de nagyon könnyen meghallhatsz, ha az megtudja, hogy te ezt valakinek elmondtad.” És miután ezt mondta, egy kicsit megvigasztalták és azután így szóltak. Látod mi megsajnálunk téged és ha velünk tartasz egy ügyben, amire mi most készülünk, egészen biztos lehetsz, hogy fogsz nyerni annyit, amennyi felér azzal, amit vesztettél.” Andreuccio mivel el volt keseredve, azt válaszolta, hogy kész velük tartani.

Ezen a napon eltemettek egy nápolyi püspököt Filippo Minutolot és gazdag ornatusban temették el, az ujján egy rubinttal amely ötszáz arany forintnál többet ért és ezt akarták ők kirabolni; erre pedig Andreucciót szemelték ki. Andreuccio inkább kíváncsiságból, mint megfontolásból velük tartott és elindultak a Nagytemplom felé. De mert Andreuccio rendkívül büzlött, az egyik így szólt: „Nem találhatnók módját, hogy ez valahogy magát megmossa, nem bánom akárhol, csak ne bűdösítsen oly borzasztóan?” Mire így szólt a másik: — „De igen, közel vagyunk egy kúthoz, hol szokott lenni vödör és szárító is, gyerünk oda és mossuk jól meg.” Elérkeztek ahhoz a kúthoz és megtalálták a kötelet, de a vödröt valaki levette, tehát ehlatározták, hogy rákötik Andreucciót a kötélre és leeresztik a kútba, hogy mosakodjék ő ott meg és miután megmosakodott kösse magát

újra a kötéltre és ők majd felhuzzák. Ugy is tettek. De miután őt odakötötték véletlenül a Signoria család egyik tagja, a melegtől vagy mert szaladt, megszomjazott és odajött e kúthoz inni. Mikor ezek ezt meglátták, rögtön futásnak eredtek. A többi családtagok is odaérkeztek és inni akartak és nem látták, hogy Andreuccio a kút mélyén meg is mosakodott, megragadták a kötelet. Lerakták páncéljukat és fegyvereiket és elkezdték huzni a kötelet és azt hitték, hogy a vödör tele lesz vízzel. Andreuccio pedig amint látta, hogy közeledik felfelé a kút nyílásához kezeivel eleresztette a kötelet és kiugrott. Mikor a körülállók ezt látták, a hirtelen félelemtől szó nélkül eleresztették a kötelet és amilyen gyorsan csak lehetett, futni kezdtek. Andreuccio nagyon csodálkozott és ha nem tartja jól magát le is esett volna a mélységbe, ami bizony nagy kárt, ha nem halálát okozta volna, de mégis kijutott és miután a lerakott fegyvereket megtalálta, még jobban csodálkozott, mert tudta, hogy társai nem viseltek fegyvert. De habozva azt sem tudva, hogy nagy bajában mit fájlaljon legjobban, anélkül, hogy valamihez nyúlt volna elhatározta, hogy tovább megy és ment, anélkül, hogy tudná hova. Amint így ment, vele szembe jött két társa, akik ép azért jöttek, hogy őt a kútból kihuzzák és mikor őt meglátták, rendkívül csodálkoztak és kérdezték, hogy ki huzta őt ki a kútból? Andreuccio azt mondta, hogy nem tudja és elmondta nekik, hogy hogy történt a dolog és hogy mit talált a kút mellett. Miután ezek ezt megtudták nevetve elmondták neki, miért menekültek el és hogy kik voltak azok, akik őt kihúzták és anélkül, hogy több szót is vesztegettek volna, mivel már éjfél volt, elmentek a Nagytemplomba, ahova nagyon könnyen bejutottak és ott voltak a nagy márvány boltozat alatt és feszítő ruddakkal felemelték a födelet annyira, hogy egy ember beférhetett rajta és így megtámasztották. És miután ezt elvégezték az egyik kérdezte: „Ki fog ide lemenni?” — „Én nem.” — „Én sem,” — mondta a másik, de mondta Andreuccionak, hogy menjen le ő. — „Ezt bizony nem fogom tenni,” — mondta Andreuccio. Mire mindaketten ellene fordulva ráváltak: „Hogyan, nem fogsz lemenni? Istenemre mondjuk, ha nem fogsz lemenni, annyit ütünk ezzel a kalapácscsal a fejedre, hogy holtan fogsz elterülni.” Andreuccio félve belépett a sírba és odalenn így gondolkozott magában. Ezek engem kényszerítettek, hogy lemenjek azért, hogy megcsaljanak, amiért is, ha én nekik majd már mindent kiadtam és majd ki akarok

lépni, a boltozatból ők el fognak szaladni és én majd ott állok semmi nélkül.” Ezért elhatározta, hogy biztosítja a maga részét és mindjárt a drága gyűrűre gondolt, és miután beszállozt lehozta az érsek ujjáról a gyűrűt és a maga ujjára vonta és azután kiadta a pásztorbotot, a miseruhát, a keztyűket és egész az ingéig mindent lehozott és minden darab után azt mondta, hogy nincs már semmi. De azok bizonygatták, hogy ott kell lenni a gyűrűnek és mondták neki, hogy csak keresse mindenütt. De ő azt válaszolta, hogy nem találja és úgy tett mintha keresné, hogy őket megvárakoztassa egy kissé. De azok is a maguk részéről ép oly ravaszak voltak, mint ő, egyre mondták csak keresse, van még idő és egyszerre kirántották a támasztékot, amely a boltozatkövet tartotta és elszaladtak ott hagyván Andreuccio a sírban bezárva. Hogy mit érzett Andreuccio, amikor ezt meglátta, azt mindenki elképzelheti. Többször is megkísérelte, hogy fejével vagy vállával felemelje a födelet, de hiába fáradott, mert a nagy fájdalomtól legyőzve elgyengült és visszasett az érsek holttestére. Ha valaki akkor ott látta volna, nehezen ismerte volna meg, hogy ki volt inkább halott a püspök-e, vagy Andreuccio. De miután ismét magához tért keservesen elkezdett sirni, belátta, hogy itt minden kétség nélkül e kettő közül egyiknek kell történni: vagy nem jön többé senki a sirhoz, hogy azt felnyissa és akkor az éhségtől és a bűdösségtől, a holttest férgői közt kell meghalnia, vagy pedig eljön valaki és megtalálja őt itt és mint rablót felkötik. És amint így gondolkodott és nagyon is buslakodott, hallja, hogy emberek jöttek a templomba és sokan beszéltek, amiből kivehette azt, hogy ezek ugyanazt akarják csinálni, amit társai már megcsinálták. Ettől bizony nagyon elfogta a félelem. Miután azok kinyitották a boltívet és megtámasztották, megakadtak azon a kérdésen, hogy kinek kelljen lemenni? Bizony senki sem akarta azt tenni, hosszas tanácskozás után végre egy pap így szólt: „Mit féltek a holtak nem eszik meg az embereket, én lemegyek, bizony le!” És miután így szólt, mellével ráhajolt a sírkő szélére, a fejét magasan feltartva leeresztette lábait, hogy ott lenni elhelyezze. Mikor Andreuccio ezt látta, felkelt és megfogta a pap egyik lábát és úgy tett mintha le akarná rántani. Mikor a pap ezt érezte, egy rettenetesen ordított és tüstént kiugrott a sírból. Ettől a többiek is mind megijedtek, nyitva hagyva a sirt, úgy elszaladtak, mintha ezer ördög üldözné őket. Miután Andreuccio ezt meglátta, reményén

fölül megörült és kiugrott a sirból és azon az uton, amelyiken jött, távozott a templomból. És már hajnalodott mikor a gyűrűvel mendegélt és véletlenül kiért a partra és innen a vendéglőjéhez érkezett, ahol a társait és a vendéglőst találta, akik egész éjjel nyugtalankodtak érte. Ezeknek elmesélte kalandjait és ezek azt tanácsolták neki, hogy hagyja el azonnal Nápolyt. Ami ő meg is tett és visszatért Perugiába és egy gyűrűt szerzett ott, ahova lovakat ment vásárolni.

VI.

Eddig a novella. Hogy mik a hasonlóságok azt már előre bocsátottuk és most a különbségek is kitűntek. Beismerjük az eltérések oly nagyok, hogy nem kell csodálnunk, hogy a két mese azonosságát még senki sem jelezte. Kétségtől, ha mérlegelnők a hasonlóságok és különbségek számát, a mérleg az utóbbiak javára dőlne. Összehasonlító irodalom történetben azonban nem a hasonlóságok száma, de a minősége a döntő. Azaz nem kvantitativ, de kvalitatív analízist végzünk. Sőt ha időben és térben távol álló két mese nem mutat semmi eltérést, úgy legtöbb esetben egyszerű fordítással van dolgunk, ami alig nyújt érdekes következtetést. Az ily megfigyeléseknek csak akkor van értéke, ha a kérdéses meséről még nem tudtuk, hogy az fordítás. Ellenben fölötte érdekes és tanulságos, ha egymástól igen távol eső két mese formai és tartalmi nagy eltérések mellett, rokonságot mutat. Ez esetben hosszú és változatos vándorlásra következtethetünk és az eltérések érdekesen jellemzik a különböző korok, népek és írók izlését és fölfogását, miknek kutatása és megállapítása az irodalomtörténet legszebb feladatai közé tartozik. Azonban itt még érdekesebb, mondhatnók különösebb esettel állunk szemben, melyhez hasonlót alig tudunk az összehasonlító irodalomtörténetben.

Ilosvai tizennégyszakaszos epizódja nem csak hangjában de tartalmába is eltér a Boccacio novellától és a távoli rokonságot, elismerjük, csak igen vékony szálak tartják. Mindamelllett az Ilosvainál talált rokonság aránylik úgy a Boccacio novellához, mint Boccacio novellája az ő saját forrásaihoz. Ez még nem volna oly különös. De föltűnő már az, hogy ugyanez a Boccacio novella

megvan még számos más olasz, német, francia, angol feldolgozásban, de egyik sem mutatja azt a változatot, amelyet Ilosvai alkalmazott. Eddigi kutatásaink azt mutatják, hogy az ős régi sirrablási kaland oly kapcsolatban, ahogy azt Ilosvai adta, sehol sem fordult elő.

Mindazonáltal világosan megállapítható a rokonság az idegen mesekörrel. Nézzük részletesen a hasonlóságok és különbségek sorát.

Az asszonnyal való kaland Ilosvainál merőben más. Csak némi erőszakkal állapíthatunk meg rokon vonásokat. Legfeljebb a következőket. Ilosvainál is az asszony üzeneti (ír), hogy látni szeretné Toldit és Toldi is azt hiszi mint Andreuccio, hogy az asszony szerelmes belé. Ilosvainál is szerepel a jó vacsora és nála is a vacsora után következik a fatális kibukás az utcára éjjel egy szál ingben. Ez az egyetlen feltűnően megegyező motívum az asszonnyal való kalandban. Ezután a sirrablás következik, melynek minden fontosabb részlete ugyanaz. Ott pironkodnak az utcán Toldi is, Andreuccio is. Toldi egy lakatoshoz bebotlék és ezekről panaszkodik. Andreuccioval szembe jön nem egy, de két — vasszerszámot vivő ember. Bátran lehet őket tolvaj lakatosoknak nevezni. Andreuccio is ezeknek panaszolja el baját, úgymint Toldi. Most következik a sirrablás. Boccaciónál ez igen érthető. Világosan, részletesen meg van okolva, miért megy el Andreuccio a rablókka, míg Ilosvainál minderről egy szó sincs. De azért nem a kalandok közt, hanem csak az előadási mód közt van a különbség. A sirrablási kaland lényegében ugyanaz. Toldi is, miként Andreuccio kiad mindent a sirból és ezután a lakatos ráfordítja a nehéz sirkövet, úgy, hogy reggelig benreked. Még az is megfigyelendő, hogy Ilosvainál is templomban történik a sirrablás. Oly mellékes részletek is megegyeznek, hogy a kiszabadulás után reggel mindketten a szállásukra mennek. Minden jel arra mutat tehát, hogy az Ilosvai-féle sirrablás, a Boccacio novella egy megrövidített rontott változata.

A két sirrablás közt csupán két dologban van eltérés. Ilosvainál teljesen elmaradt a gyűrűvel való história és Toldi a saját erejéből menekül ki, míg Andreuccio pompás csellel. Ez eltéréseknek a zonban nem kell nagy fontosságot tulajdonítani. Mind a kettő valószínűleg a rövidség kedvéért történt. Ilosvai sehogyse tudta őket beleolvasztani az amúgy is nehezen érthető epizodokba.

Az egész történetben, valódi lényeges eltérés csak egy van.

Ilosvainál az asszony egész más csellel ugratja ki a lovagot, mint Boccacio keritőnője. Ez a lényeges különbség azt mutatja, hogy Ilosvainál a két epizod nem lehet egyenes átvétel. Eredetükre három esetet tételezhetünk fel: 1) Ilosvai maga alakította így át e novellát, — ez nem valószínű. 2) Előfordulhat az Ilosvai-féle különös változat azon mesékben, melyek Boccacionak szolgáltak forrásul; 3) vagy azon későbbi feldolgozások közt, melyek a Boccacio novella nyomán keletkeztek.

Lássuk mindenekelőtt Boccacio forrásait.

Az összes kutatók Bartoli,¹ Landau,² Liebrecht³ stb. szerint, Boccacio, novellájának első részét, a keritőnővel való kalandot, egy francia fablió után írta. Ez végeredményében ugyan más történet, de számos részletet, sőt az egész mese-szöveget mégis innen vette Boccacio. A fablió címe: Boivin de Provins. A Barbazan-féle kiadás III. kötetében található. Mi csak egyes részleteket mutatunk be.

BOIVIN DE PROVINS.

Moult bon lechiers fu Boivin
Propensa soi, que à Provins
À la foire voudra aler
Et si fera de lui parler.

Derék legény volt Boivin, ki feltette
magában, hogy Provinsba megy a vásárra és ott magáról beszéltetni fog.

Tehát nemcsak a mese kiinduló pontja ugyanaz, de a két főszemély jelleme is hasonló, mindakettő hencegő feltűnni vágyó ember.

Une bors grant acheta
Douz deniers dedenz mis a
Que il n'avait ne plus ne moins
Et vint sur la rue des putains

Vett magának egy nagy erszényt; tizenkét dénárt tett belé; sem többet sem kevesebbet és elment a szajhák utcájába.

Iluec s'assist desus un fust
Qui estait delez sa maison

Itt leült egy fatörzsre, mely a ház előtt volt és így okoskodott.

¹ Bartoli I. primi due secoli della letteratura Italiana, Firenze 1878.

² M. Landau: Die Quellen der Decamerone Stuttgart. 1884.

³ Dunlop-Liebrecht: Die Geschichte der Prosadichtung Berlin 1851.

Puisque je suis hors de la foire
Et en bon lieu et loing de gent,
Deuse bien de mon argent
Tout seul par moi savoir la some
Ainsi le font tuit li sage home

Mínthogy kint vagyok a vásárból távol
az emberektől, igen jó helyen, egész
magam megszámolom a pénzem. Min-
den okos ember így szokott tenni.

A különbség itt az, hogy Boivin maga megy a bordély elé,
de abban hasonlóság van, hogy ő sem gyanítja, hogy rossz
helyen jár. A ház előtt ülve, elszámolja a pénzét és ezt a házból
meglátja Mabile, a kerítőnő és tüstént elhatározza, hogy a pénzt
kicsalja. Épen azon gondolkodik, hogy mikép szerezhethé meg,
mikor Boivin felsóhajt.

S'or eutte ma douce nièce
Qui fut fille de ma toun Tièce
... Ah douce nièce Mabile

Óh ha itt volna most a kis hugom!
Tièce nővérem leánya, az édes kis
Mabile.

Véletlenül unokahugát is Mabile-nak hívják. Figyeljük azt
is meg, hogy Boivin maga említést is tesz pár szavával a rokon-
ságról. Erre Mabile kijön a házból és megkérdezi tőle, hogy ő
kicsoda.

Dont estes vous et vostre nom?
Je ai nom Fouchier de la Brouce
Mes vous sembler ma nièce douce
Plus que nul fame, qui fust.
... Estes vous fille de ma soeur?
Oil sire, de dame Tièce.

Kicsoda Ön? És mi a neve? Fouchier
de la Brouce-nak hívnak; De Ön ha-
sonlít a kis hugomra, hasonlít jobban,
mint bárki más. Ön a nővérem leánya?
Tièce-nek vagyok leánya uram.

Erre aztán bemennek a házba. Tehát a kerítőnő itt is rokon-
ságot hazudik a férfinak, hogy magához csalja. A csel így ugyanaz.
Gazdag vacsorához ülnek és Mabile újra a rokonsága felől kér-
dezősködik. Mikor megtudja, hogy felesége meghalt, följárni neki
egy lányt. Így akarják ellopni a pénzét, de Boivin nagyon óvatos.
Sőt mielőtt még a leány ellopta volna erszényét, elkiáltja magát,
hogy meglopták. Mabile tényleg azt hiszi, hogy a lopás már meg-
történt és erre kidobátja Boivint. Boivin szerencsésen elmenekül,
a házban nagy veszekedés van a pénzért.

E fablóból láthatjuk, hogy ez valóban forrásul szolgál
Boccaciónak. Innen vette Andreuccio alakját sőt magát azt a
kalandot is, hogy fiatal emberek könnyen pórul járnak ha pénzü-

ket mutogatják. Továbbá a rokonságot hazudó asszony csele is ugyanaz. Ezt a történetet Librecht szerint megtaláljuk még a Gil Blas I. könyv 16. fejezetében, és Biedermann Utopia II. könyv 4—7 és 19—24 fejezetében. Valószínűleg előfordul még több helyen is, de ez irányban nem kutatunk, mert e kaland semmi hasonlóságot nem mutat az Ilosvai-féle epizód első részével. Reánk nézve ez összehasonlításból leglényegesebb Boccacionak az a változtatása, hogy nála Andreuccio a vacsora után egy szál ingben esik ki az utcára, amit sem a fablionál, sem a két idézett változatánál nem találunk meg. Tehát ez már Boccacio módosítása és ez az egyetlen motívum, mellyel az Ilosvai-féle asszonynyal való kaland a Boccacio novellával rokonságot mutat. És ez az első ok, amiért Ilosvai epizódjának távoli alapforrását a Boccacio novellában látjuk.

A második ok a sirrablás. A hasonlítás alapjául itt nemcsak a megegyező részleteket tekintjük, de a novellának azt a különös formáját is, hogy ezt a sirrablást is egy fölsülési kaland előzi meg. Ebben is Boccacio volt az első. Ő kapcsolta legelőször össze e két különös kalandot és így az összes novellák vagy szindarabok, melyekben e két kaland egymásután következik közvetlenül vagy közvetve a Boccacio novellából származnak. Ilosvainál e két kaland összefügg, tehát ez is azt bizonyítja, hogy epizódjának távoli alapforrása a Boccacio novella.

A sirrablás eredetét illetőleg megoszlik a tudósok véleménye és bajos eldönteni vajjon Boccacio, novellájának ezt a részét is oly készen kapta-e, mint az asszonynyal való kalandot.

A legrégebb kommentátorok Domenico Maria Manni¹ és Giulio Ferrario a sirrablást megtörtént ténynek veszik. Utálnak a régi nápolyi krónikásokra, kik Filippo Minutolo-ról a novellában szereplő püspökről feljegyzik, hogy annak gazdag sirját kirabolták. Utána néztünk azonban, a megjelölt krónikákban (Ughello Italia sacra VI. Roma 1659. és Chiocarello: Antestitum Pracelarissimae Neopolitanae ecclesiae Catalogus 1643,) de ott semmi ilyet nem találtunk. A nevezett krónikákban csak az van, hogy Boccacio állítja azt, hogy ezt a sirt két tolvaj kirabolta. De a történészek ezt az állítást nem erősítik meg. Így hát történeti adat-

¹ Istoria del Decamerone Florenc 1742.

ról szó sincs. Nem is valószínű, hogy Boccacio humoros kimenettelű kalandja megtörtént tény volna. Ellenben több jel arra mutat, hogy ez a sirrablás régi eredetű népmese. Meg is található több olasz népmesében. Mi csak egyet fogunk idézni Guiseppe Pitre¹ gyűjteményéből.

Cime *La figgiu tistardu* — (Az önféjű, gyermek). A tartalma röviden a következő: Volt egyszer egy fiucska, aki nem akart engedelmeskedni az apjának és inkább megszökött hazulról. Egy idegen városba érkezett és nem volt hová lehajtani a fejét, hát elment a templomba, és ott a gyóntató fülkében elaludt. Éppen aznap meghalt egy herceg, akit abba a templomba temettek el. Összes kincseivel együtt tették a sirba, és az ujján egy nagy gyémánt gyűrű maradt. Ez éjjel négy fegyveres rabló lopózkodott a templomba, hogy a sirt kirabolja. A templomban mindent gondosan megvizsgáltak és valami különös bűz csapta meg az orrukat, sőt a gyermek hortyogását is meghallották. Mikor megtalálták a kis gyermeket, megakarták ölni, de megkegyelmezték neki, ha lemegy a sirba és kiadja a kincseket. A gyermek beleegyezett és leszállt a sirba és sorra mindent kiadott. Mikor a gyűrűhöz ért, azt gondolta magában, hogy neki úgy sem fognak adni semmit a rablók, hát ezt nem adta ki. A rablók erre ráfordították a sirkövet és elmenekültek. A fiucska bentrekedett és keservesen sirt. Azonban kis idő múlva újra rablók jöttek, akik ismét felnyitották a sirt. A fiucska csak erre várt. Mikor a rabló leereszkedett, átkarolta a derekát, mintha ketté akarná törni. Erre a rabló megijedt és kiugrott és mindnyájan elszaladtak.

Ezután más kalandok következnek. Ez a népmese azonos a Boccacio-féle sirrablással és könnyen lehetett annak forrása. Ugyanezt a sirrablást megtaláljuk egy montalesi népmesében is. Nerucci: Sessanta novelle montalesi, (a XVI. mese). Ez teljesen a Boccacio novellát adja. Azaz elbeszéli az asszonnyal való kalandot és a sirrablást. Landau és a többi kommentátorok szerint azonban, a népmesék keletkeztek a Boccacio novellából és nem megfordítva. Ránk nézve ez a körülmény mellékes. Annyi kétségtelen, hogy az Ilosvai-féle sirrablás teljesen megegyezik úgy a Boccacio novellával, mint az idézett népmesékkal. De nem valószínű, hogy Ilosvai innen vette

¹ *Fable novelle e raconti Siciliani* Florenc 1882.

volna a sirrablás meséjét. Nincs más hátra, mint azon XVI. századbeli elbészélések közt keresni forrását, melyek a Boccacio novella nyomán keletkeztek.

Andreuccio történetét számos XVI. századbeli feldolgozásban találtuk meg. E feldolgozások feltalálása nagyobb részt önálló kutatásunk eredménye. Sajnos, igen későn akadt kezünkbe *Martin Montanus Andreültzója* a „Litterarisches Verein“ kritikai kiadásában. Itt Johannes Bolte kommentálja e novellát és felsorolja az eredeti Boccacio novella összes változatait. Mi csupán egy olasz feldolgozást találtunk, melyet ő nem említ (Francesco Sansovio-ét) de viszont többet az általa említettek közül nem tudtunk megkapni. Vagy pedig oly nyelv irodalmába tartoznak, amelyet nem ismerünk. A teljesség kedvéért itt ezeket is felsoroljuk, de csillaggal jelöljük, ezekről nem felelünk. Tehát a Decameron második napjának ötödik novelláját, azaz a sirrablás-történetét megtaláljuk még a következő írónál és nemzeteknél.

I. Olasz nyelven :

1. *Francesco Sansovio: Cento Novelle.* (Velence 1565) Mindjárt az első novella, a címe szintén *Andreuccio*. Csaknem szóról-szóra, minden lényegesebb eltérés nélkül a Boccacio novella átdolgozása. Érdekes, hogy Sansovio előszavában tagadja, hogy e novellát Boccaciotól vette. Ha ennek hitelt adunk, úgy csakis a szájhagyomány lehetett a forrása.

2. *Sachetti: Novelle.* A 120 novella szintén Boccacio átdolgozása.

3. *Sercambi: Novelle.* A 98 novella.

4. *P. Aretino: Il filosofo.* Vigjáték, melynek szövevénye tulajdonképp a szkolatztikusok vitája, de e kereten belül igen szárazon és értelmetlenül, dramatizálva van az egész Boccaccio novella. Érdekes, hogy a darab főhősét, aki a sirt kirabolja és porul jár *Boccacionak* hívják.

4. **Canali Andreuccio di G. Boccacio ridotto al ripresentabile* (Velence 1612.)

5. *Lu figgiu tistardu*

6. *Paolino da Perugia*

} A két említett népmese.

II. Francia nyelven :

7. **Nicolas de Troyes: Grand Paragon.* A novella csak kéz

iratban van meg, de Mabile — Nicolas de Troyes kiadója — állítása szerint szórul-szóra a Boccacio novella fordítása.

III. Német nyelven :

8. *Hans Sachs: Schwänke*. IV. 34. ed. Goetze.

9. **Hans Sachs: Der Dieb ins Bischaffsgrab. Meisterlied*.

Csak kéziratban.

10. **Heinrich Mugling: Drei Unglück Andreutzos*. 1546.

Csak kéziratban.

11. **Schertz mit der Warheit. Tunker Andreas*. 1550.

12. *Jacob Ayrer: Fastnachspiel von Andreutzo*. IV. 31. ed.

Keller.

13. **Lundrop Wisbadisch wiesenbrünlein*. II. 2.

14. *Martin Montanus: Andreutzo*. 217. ed. Johannes Bolte.

IV. Angol nyelven :

15. **Painter Palace of Pleature*. I. 36. 1567.

16. *Campbell Popular tales of the West Higlands*.

17. *Island népének: Kistulands*. (Germania XXIX.)

18. *Gering: Islandskanentyri*.

Előfordulnak azután még XVII. és XVIII. századbeli feldolgozások, de ezek már nem tartoznak ránk.

Mindezen feldolgozásokról azonban meg kell jegyeznünk, hogy csaknem kivétel nélkül szórul-szóra a Boccacio novellát adják. Különösen az olasz feldolgozások. Még a szindarabok sem mutatnak semmi lényeges eltérést. Sehol sem találtuk a kerítőnő kalandját felcserélve a sokkal illendőbb oroszánra ugrató özvegy tréfájával. A sirrablási kaland oly vátozatban tehát, ahogy azt Ilosvai adta nem fordul elő sehol sem. De azért tagadhatlan, hogy a Toldi monda két kórikus epizódja, a felsorolt mesékkal rokonságot mutat. Elvitathatatlan a tartalmi és formai rokonság. A tartalmi rokonság különösen a teljesen azonos sirrablási kalandban van, a formai rokonságot az epizódoknak az a kettős szerkezete adja, amely szerint a sirrablást itt is egy kórikus felsülési kaland előzi meg és e két kaland egymással szorosan összefügg.

A feldolgozások nagy száma mutatja, hogy ez a sirrablási kaland, különösen a XVI. században, igen kedvelt és elterjedt, tehát nagyon ismert mese volt. Főleg Németországban, ahol schwankok novellák, fastnachtspielok és komédiák tárgyát képezte. Valószínű,

hogy innen került át hozzánk. Fennmarad tehát eldöntetlenül az a kérdés, hogy honnan vette Ilosvai a két epizódot? Amint láttuk sem magából a novellából, sem annak forrásaiból, sem az eddig ismert feldolgozásokból. De hogy a novellával és a feldolgozásokkal az epizod rokonságot mutat az tagadhatatlan. Így két esetet kell feltételeznünk *a)* vagy megvan ez a novella rejtve valahol oly feldolgozásban is, ahogy azt Ilosvai adta – és ez a valószínűbb; *b)* vagy lehetséges az is, hogy maga Ilosvai tudatosan cserélte fel a novella első kalandját egy másik tréfával, mely oly könnyen és szépen volt beilleszthető a sirrablás elé. Ez esetben nem tagadhatjuk, hogy igen ügyesen járt el, mert kitűnő tréfa az özvegy tréfája és utána elég ügyesen következik a sirrablás. E fellevesünkhöz természetesen meg kellene találni, akár önállóan, akár más kalanddal kapcsolatban ezt a tréfát. Sajnos ez irányban hiába kutattunk. Oroszlánokkal való cselt nem találtunk sehol.

Itt-ott némileg hasonló motívumok és helyzetek előfordulnak, de erőszakos volna ezek alapján összefüggést feltételezni. Mi csupán néhány érdekes és jellemző példát hozunk fel, anélkül, hogy ezekben keresnők az epizód első részének forrását. Így Bandello egy novellájában (III. kötet 22. novella), az asszony a tolakodó lovag ellen a következő cselt használja. A palota egy szobáját szépen feldiszi kárpitokkal és virágokkal és jó vacsorára hívja a lovagot. És mikor a lovag gyanútlanul bemegy a szobába, mögötte becsapódik az ajtó. A szépen feldiszitett szoba, a palota börtöne volt.

Természetesen csupán a kárpitokkal feldiszitett szoba, a vacsora és a némileg hasonló helyzet mutat analógiát az Ilosvai-féle epizód első részével. Maga a történet merőben más. Minket azonban több szempontból érdekel ez a történet. Nemcsak azért, mert a hősei magyarok, két magyar báró és az egész mese Mátyás idejében játszódik, hanem mert ez a novella szintén a Boccaccio egy novellájának (II. nap, 9 novella) a híres fogadásnak egy változata. Tudjuk, hogy *Ráskay Gáspár* Vitéz Franciscójának szintén e novella a tárgya. Így fölötte érdekes, hogy nem Ráskay az első, aki e történetben magyar hősöket szerepeltet. Azonban ennek hosszabb tárgyalása nem tartozik ide.

Visszatérve Ilosvai epizódjára, a budai özvegy asszony tréfájára, még csupán két hasonló motívumu mesét akarunk megemlíteni. Így a Hagen-féle *Gesammt Abenteuer* III. kötet 49. és 50.

meséjében előfordul az a motívum, hogy a vendégségben lévő lovag a ház asszonya előtt levetkőzik. Maga a történet azonban rokonságot nem mutat az Ilosvai-féle epizóddal. Ellenben egy német Schwankban *Jörg Wickram Rollwagebüchlen* 40. elbeszélésében, nem csupán a helyzet hasonló, de előfordul az özvegy asszonynak az a csele is, hogy házából kiugratja a betolakodó lovagot. Ez a schwanck hasonlít leginkább a budai özvegyasszony tréfájához, ép ezért egész terjedelmében közöljük.

Mint vesztett el egy zsoldos katona egy ugrással egy szép leányt, azonkívül az éjet a disznó ólban kellett töltenie.

Van a jámbor zsoldosoknak — Isten bocsássa meg nekem — egy rossz szokásuk ebben az országban, de különösen Svábsországban és a Fekete-erdőben. Tél idején elhagyják az őrhelyeket és megtámasztják a parasztokat eleségért. Kenyeret, tojást, sőt és zsírt követelnek. Ilyenkor nem egy szegény embernek kell adakozóvá lenni, ha akar, ha nem. Igaz, hogy senkit sem kényszerítenek, de oly fenyegetődzve kérnek, hogy szívesen ad mindenki, csak hogy béke legyen.

Van azonban a jó cimboráknak egy közösen megállapított jelük. Ahol egy zsoldos éjjeli szállást kapott, ott az, a szoba ajtajára egy burgund keresztet fest. Ha a cimborák közül valamelyik ilyen szobába lép és meglátja a jelt a falon vagy az ajtón, nem is kér már semmit, sőt barátságos szavakkal mondja a gazdának: „Hej jól látom, hogy ez katona kvártély, itt jól fogadnak engem!” Ha az ilyen éjjel jön, akkor a gazda igen jól tudja, hogy nem szabad utasát sokáig kéretni, ha még a pápától volna is engedelmé — köteles szállást adni.

Tehát megtörtént egy fiatal tapasztalatlan katonával, hogy nagy éhségében és szegénységében így akart magán segíteni. Elment egy gazdag paraszt házába és ott szállást és vacsorát kért. A paraszt arra gondolt, hogy van a szomszédságában egy özvegy asszony és annak egy derék leánya, akik inkább megvendékelhetnék ezt a katonát. Azért így szólt: „Kedves katonám; nékem nagyon sok gyermekem és cselédem van, és így nem tarthatlak magamnál. Itt van egy kis pénz, ezen vehetsz egy itce bort, fogadd

ezt szívesen és menj abba a házba, melyet ott látsz. Ott biztosan jól fognak fogadni és még a ház örököse és birtokosa is lehetsz.”

A jámbor katona elhitte a paraszt szavait és elment az asszonyhoz szállást kérni. A jó asszony szívesen ígért neki szállást, de kenyeret nem akart adni. „Oh — mondá a katona — van annyi kenyérem, hogy hármunknak is elég.” Így megegyeztek és asztalhoz ültek. Mikor a leány is asztalhoz ült, a katona ugyancsak barátságosan nézett rá. „Ej ha, — mondá — volna csak egy kocsmá itt valahol, szívesen hozatnék egy itce bort!” — „Kedves fiam — felelt az asszony — ha akarsz bort hozatni, van a szomszédomnak igen jó bora — pénzért. Ő különben pénzért szállást is ad. Ha te hozatsz bort, úgy mi is, én meg a leányom is hozatunk egy itcével és én még sváb kalácsot is sütök hozzá.” A katonának tetszett a dolog, és más egyébre is gondolt és adott pénzt két üveg borra. A leány elment a borért, az öreg sütötte a kalácsot és aztán a szép nyári estén együtt ültek mind a hárman. Mikor pedig későre járt az idő, az asszony így szólt: „Kedves fiam én nem adhatok neked szállást. Az egész házban én vagyok egyedül a leányommal és nincs csak két ágyunk. Te olyan szép fiu vagy, hogy nem hagyhatlak egyedül aludni. Azért hát ugró versenyt rendezünk: azok ketten, kik legmesszebb ugranak, háljanak együtt az éjjel. A katonának ez a dolog tetszett, mert azt hitte — amint-hogy úgy is történt — hogy a leány messzebb fog ugrani, mint az anyja. Tehát az alkuba belement. Az öreg kijelölte a célt, jó messze a háztól és mindjárt elsőnek ő ugrott. De ugyancsak kis távot ugrott. Utána a leány következett. Ez jó nagyot ugrott. Megörült ennek a katona, gondolván, hogy ő még nagyobb fog ugrani, mint a leány és aztán ők ketten fognak együtt háljni. Így összeszedte minden erejét és nagy vígan messze kiugrott túl a célon. Az anya és leánya csak ezt várta. Mig ő ugrott, hirtelen bezárták háta mögött a kaput és a lándzsáját egy ablaknyíláson kiadták. „Hohó — mondták — te nagyon is messze ugrottál!”

A szegény gyermek így hiába fáradozott és hiába adta ki pénzét. Még esett is az éjjel és így be kellett huzódnia egy disznó ólba. Másnap reggel elment ahoz a paraszthoz és elmesélte történetét. Az is óvta a nagy ugrásoktól.

Ez a tréfa nagyon hasonlít az Ilosvai-féle epizód első részére. Itt is egy özvegy szerepel, aki vacsorát ad a tolakodó lovagnak

és azután csellel kiugratja a házból. Figyeljük meg azt is, hogy ez a katona is, ezért ugrik olyan nagyot, amiért Toldi t. i. az asszony szerelméért. A különbség csak a kiugrás helyén van. Toldi az ablakon, ez pedig az udvarból ugrik ki. Nincs kizárva azonban, hogy megvan ez a tréfa oly változatban is, hogy a lovagot az ablakon ugratják ki.

Ezt szintén e schwank forrásai vagy változatai közt kellene keresnünk, de semmi hasonlót nem találtunk. Ugyanez a schwank meg van még *Bobertag*, továbbá *Goedeke schwank* gyűjteményében és az *Aldeutscher Schwank und Scherz*-gyűjteményben. De ezek és *Wickram Rollwagebüchlein*-jét jelölik forrásaikul. Hogy Wickram honnan vette azt nem sikerült kiderítenünk.

Az Ilosvai két epizódjára vonatkozó összehasonlító tanulmányunkat tulajdonképpen e szerény eredménnyel kell végeznünk. Több hasonlót sem az özvegyel való komikus jelenet, sem a sirrablásra vonatkozólag nem találtunk. Feltételezzük, hogy mindakettő előfordul még több, nem idézett feldolgozásban is, de az eddigiekből láthatjuk, hogy mindezek különösen a sirrablásra vonatkozólag alig adhatnak újabb bizonyítékokat. Nekünk tehát csupán azt sikerült megállapítani, hogy Ilosvai e két epizódja idegen eredetű betoldás, így nem lehet része a tisztán magyar eredetű Toldi mondának és azt is kimutattuk, hogy mely mese ciklushoz tartozik ez a két epizód. Remélhetjük, hogy idővel Ilosvai közvetlen forrása is előkerül.

II.

Arany, János / „Toldi szerelme“ és a
szentimentális-romantikus sirrablás.

I.

Munkánk egyoldalu volna, ha toldalékul a meseirodalomban elágazott második sirrablási kalandot, egy szentimentális romantikus mesekőr sirbolti jelenetét is be ne mutatnók. Tesszük ezt nevezetesen abból az okból is, mert a Toldi szerelmében előforduló sirbolti jelenet némely, motivuma a bemutatandó szerelmi regények e jeleneteivel meglepő hasonlóságot mutat. Kétséget nem szenvedhet, hogy Arany közvetve, vagy közvetlenül ez idegen mesekőrből vette anyagát a Toldi Szerelme ez epizódjához.

Eljárása különben igen egyszerű és természetes volt. Oly sirrablási kalandot, amelyet Ilosvai beszél el Arany nem alkalmazhatott. Ennek formáján és tartalmán változtatnia kellett. Ő különben már a „Toldi Estéje” megírásakor változtatott az Ilosva-féle komikus epizódon. Nem érezvén a két epizod egybetartozását, az özvegygel való komikus jelenetet különválasztotta és mint gunyos balladát mesterien szőtte be a „Toldi Estéjébe”. Fönnmaradt azonban még a sirrablás, melyet szintén nem akart elhagyni.

A *Toldi Szerelméhez* írt előszavában mondja, hogy minden époszban a legértékesebbnek az „*epikai hitelt*” tartotta. Kénytelen volt tehát valami módot találni, mellyel nagyobb zökkenés nélkül bevehette a gyöngéd szerelmi regénybe ezt a különös és Toldi jellemével annyira ellenkező epizódot. Mi sem könnyebb, hogy ilyenmő tervezgetései közepett, véletlenül vagy tudatosan, az irodalomban ismert legszebb sirbolti jelenetre, a Romeó és Juliára vagy

más változatára gondolt. Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy Arany „Toldi Szerelmének” egész megalkotásában tudatosan, nem járt el önállóan: „Toldi középső része nem az én saját választásom” írja az Előszóban. Barátai unszolására csaknem meggyőződése ellenére kezdett ebbe a munkába. A krónikában még fennmaradt feldolgozatlan anyag, a nagyon is mesés prágai kaland, az özvegygyel való komikus jelenet, a sirrablás alávaló bünténye semmikép sem látszott neki modern költői feldolgozásra alkalmasnak. „Monda nélkül pedig — vagyis legkisebb támasz nélkül a hagyomány vagy historia részéről — egész epikai költeményt csak mintegy az ujjamból szopni, ha tudtam volna is, nem akartam.”¹ Tehát ezért kötötte ő magát Ilosvai krónikájához és így a sirrabláshoz is.

És ebben rejlik Arany mély éposziró felfogása: „a mondai vagy történeti alap bármily csekély és töredékes legyen, adj meg ily költeménynek (eposznak) azt amit „epikai hitelnek” szoktam nevezni”. Ezt az epikai hitelt akarta Arany megszerezni vagy legalább is fentartani a trilógia középső részében, a romantikusnak induló Toldi szerelmében is. Tehát kénytelen volt mondai és történeti hagyományok után kutatni. A saját fantáziájából nem akart venni semmit és valószínűleg — tekintettel az epikai hitelre — idegenből sem merített. Hanem mély poétikai belátással visszafordult az alig megjelent és már elfelejtett romantikus magyar regékhez. Épen azon történetekhez, melyek vagy minden történeti alap nélkül vagy teljesen idegen mesékből születtek és épen ezért hitelre nem találtak. A Bolyai-Farkas András, Kisfaludy Sándor és Károly regéihez, Szigligeti történeti vígjátékaihoz, sőt talán egy-két még régebbi szép historiánkhoz.

Arany ezzel két irányban hatott nemesítőleg. Egyrészt saját költeményének epizódjai megkapták a történeti szint, az „epikai hitelt” mert tárgyuk rokonságot és összefüggést mutatott a magyar előidőkből való regékkel. Másrészt e régi regék felevenedtek és mintegy szentcsítést nyertek Arany lantján. Kisfaludy *Tihamérja*, Szigligeti „*Rózsája*” eltűnnének irodalmunkból, mint sikertelen romantikus költői játékok. De Arany a motívumokat belevette a Toldi Szerelmébe és így örökre fennmaradnak, mint a letűnt magyar lovagkor regéi.

¹ Előszó a Toldi Szerelméhez, 1879.

Nem tartozik feladatunkhoz nyomról-nyomra kimutatni a „Toldi Szerelmének“ forrásait¹, csupán utalni akarunk arra, hogy a legfőbb motívumok kétségtelenül kölcsönvettek.

Igy mindjárt a bevezetés a kedves jelenet, az álruhában utazó király a vendéglátó Rozgonyi házban a *Szép Ilonkára* emlékeztet. Toldi Szerelme a fegyvercsere és a párviadala teljesen Szigligeti *Rózsa* című vigjátékából való. A nápolyi hadjárat eszméje és több motívuma Kisfaludy Károly *Tihamérjából* való. Anikó egész szereplése, valószínűleg egyenesen Ariostóból van véve.

A sirrablás gyönyörű motívumai, a tetszhalál, a találkozás a sirboltban, a feltámadás stb., szintén nem lehet Arany invenciója. Itt sem tudjuk egész határozottsággal megállapítani, vajjon Arany motívumait egyenesen az idegen mesekörből vette-e, vagy pedig a régibb romantikus magyar regék szolgáltak-e neki forrásul. Van ugyanis a korabeli irodalmunknak egy terméke, melyben megtaláljuk a szentimentális-romantikus sirrablási mese motívumait. Bólyai Farkas Andrásnak a *Párisi per*² című érzékeny játéka, ebből az idegen mesekörből való és nem lehetetlen, hogy Arany innen vette a sirbolti jelenetét. A darab bővebb ismertetésére még rátérünk.

Mondanunk sem kell, hogy bárhonnán is merített Arany anyagot nagy romantikus eposzához az eredetiségét vagy költői nagyságát nem érinti. Elbeszélő költeményekben idegen motívumok felhasználása azok változtatása és bűbajos beleszövése a nagy eredeti époszba, a legtöbb esetben, mint itt is a költői tehetőség fényes próbakövei lehetnek. És nem Arany volt az első és nem az utolsó, ki ezt tette. Vergilius mennyit használt fel Homerosból, Zrínyi mennyit Tassótól és Vergiliustól. És elő tudnók-e sorolni a világirodalom nagy époszaiban, hány epizodot, hány jelenetet találunk meg újra, meg újra? És tagadhatjuk-e, hogy ezek a folyton előforduló és mindig megismétlődő jelenetek, ép a legkedvesebbek? Nem, a költői fantázia gyöngesége, de az emberi lélek természete és ebben osztozik a költő is, hogy bizonyos történeteket, melyekben örök életigazság, vagy örök szépség van, annyira szeret, hogy újra meg újra elmond, vagy meghallgat. Ezek a történetek az örök szép példái a barátságnak, a szerelemnek, a szenvedésnek, a földi igazság és igazságtalanságnak, a küzdésnek, bukásnak vagy dia-

¹ Szinnyey Ferenc: Toldi Szerelmének forrásai.

² Ez adatra Beöthy Zsolt ő méltósága volt szíves figyelmeztetni.

dalra jutásnak. Ismerjük ezeket valamennyit, apáink is ismerték, de szeretjük őket újra hallani és különösen szépek és vonzók az eposz naiv formájában.

Ki találta fel ezeket a történeteket? Egyikről sem tudjuk. Együtt születtek az emberi lélek bölcsességével és művészi érzékével és terjedtek el és változtak, amint szaporodott és szétszóródott az emberi nem. Mindig voltak és mindig lesznek. Világrészről-világrészre, korról-korra, nemzedékről-nemzedékre, könyvről-könyvre vándoroltak és vándorolnak még ma is.

Ki volt annak a bűbajos történetnek első feltalálója, hogy a szerelmes hős holtnak vélt kedveséhez lemegy a sirba és felnyitja koporsóját, hogy csók és könyzáporral árássa el még egyszer a kedves arcot és ott aztán a leány, szerelmese karja közt felébred, — mert a leány nem halt meg csak elaludt. Kié volt legelőször e gondolat és ki fűzött ehhez legelőször történetet? Shakespeare? Nem. Luigi de Porto? Nem. A régi görögök? Nem. Az ephezusiak? A babylyoniak? — talán. És ki hozta e történetet legelőször sirrabrablókkal, kalózzokkal, tolvaj lakatosokkal kapcsolatba? Xenophon? Jamblichus? Ki tudná megmondani? Mi itt csupán be akarjuk mutatni e mese történetét, vázolni a motívumok eredetét és fejlődését. E kimutatás a világirodalom egyik legszebb novellájához és drámájához vezet és nyílt kérdéssé teszi, hogy mily viszonyban van a „Toldi szerelme“ e mesekörhöz?

II.

E mese első nyomait a görögöknél találjuk, sőt épen a legelső szerelmi regényekben, melyeket az irodalom ismer. Jamblichus: *„Babyloniai történeteiben“* és az ephezusi Xenophon: *„Antheia és Habrokomes“* című regényében fordul elő először a tetszhalál és sirrablás motívuma. Lássuk előbb a *„Babyloniai történeteket“*. Rohde szerint ez a regény az első görög szerelmi regény, Kr. u. II. századból való. Tartalma a következő:

Garmus babyloniai király szerelmével üldözi a boldog házasságban élő Simonist. Ez férjével, Rhodanessel, a kinztatás elől elmenekül. A király keresteti őket. Meneküles közben a szerelmes pár egy barlangba rejtőzik. Itt a vadméhek mézéből élnek. A méhek

azonban mérges hüllők húsából táplálkoztak és így a méz is mérges volt. A szerelmesek holtan kerülnek el. Így találják meg őket az üldöző eunukok. Ezek a halottakat nem merik bántani, sőt, mint a vallásuk parancsolja, ruhával befódték testüket és hust és kenyeret tettek melléjük. A szerelmesek azonban csak *tetszhalottak* voltak, mert a mérge csak elbódította és nem ölte meg őket. Aléltságukból felébrednek és tovább menekülnek. Utjukban egy temetési menettel találkoznak. A menetet egy jós megállítja és kijelenti, hogy a leány, akit visznek, nem halott, csak *tetszhalott*. Kinyitják a sirt és kiderül, hogy a jósnak igaza volt. A menet az élővel tovább vonul. A szerelmesek a sirban maradt ruhákat magukra veszik és az ott talált ételekkel felfrissítik magukat, majd mély álomba merülnek. Üldözőik azonban nyomukra bukkannak és követik őket egész a sirig. Itt őket újra mozdulatlanul találják és ismét azt hiszik, hogy *halottakkal* van dolguk. A szerelmesek felébrednek és tovább menekülnek. Fölismerik azonban rajtuk a halotti leplet és *sirrablás* miatt a bíróság elé kerülnek. A bíró Simonist szépsége miatt Garmus királynak akarja elküldeni. A szerelmesek erre megakarják magukat mérgezni. Azonban ismét csak altatószert isznak és nem mérget. A bíró ilyen állapotban akarja a szerelmes párt elszállítani a királyhoz. Utközben azonban a szerelmesek felébrednek és újra elmenekülnek. És folyik tovább a történet, mely már minket nem érdekel.

Az eddig elmondottakból a következő motívumok tűnnek ki. Egy szerelmes párt több ízben halottnak tartanak, de csak *tetszhalottak*. *Sirrablással* is vádolják őket, de kiderül ártatlanságuk. Egy kényszerházasság miatt, mely őket örökre elválasztaná — mérget isznak. Azonban csak altatószert kaptak és ismét csak *tetszhalottak* lettek. Ez volna tehát a *tetszhalál* és *sirrablási* mese első legprimitívebb formája. Kezdetnek mindenesetre elfogadható.

Már sokkal közelebb áll tárgyunkhoz a második görög regény, az *Antheia és Habrokomes*. Itt találkozunk legelőször valószínű *sirrablással*. E regény tartalmát is *Rohde* kivonata után közöljük.

Habrokomes és *Antheia* szenvedélyes szerelemmel szeretik egymást, de az istenek haragszanak a nagyon öntelt *Habrokomesre*. Az esküvő után, hogy az isteneket kiengeszteljék, hosszú utazásra határozzák magukat. Az úton kalózek támadják meg hajójukat és

a szerelmes pár fogságba esik. Kalandok végtelen sorozatán mennek keresztül, melyek nem tartoznak ránk, csupán a III. könyv 8-ik fejezetét vesszük ki.

Antheiát egy előkelő szicíliai vitéz kiszabadítja a rablók kezéből ép akkor, mikor megakarják őt ölni. Perilaus, a vitéz, feleségül akarja venni Antheiát. Antheia nem meri visszautasítani, csak harminc napi gondolkodási időt kér. A harminc nap eltelik és nagy pompával készülnek a lakodalomra. Antheia, hogy a választól megszabaduljon, egy orvostól mérget kér és a nászágyán kiissza. Perilaus mélyen lesújtva, a fényes lakodalomból, fényes temetést rendez. Gazdagon eltemeti a szép Antheiát. Antheia azonban nem kapott igazi mérget az orvostól, hanem csak altatószert és a sirban felébred. Először is kinos éhséget érez. de néma megadással tűri sorsát és főséges nyugalommal várja a halált. A sors azonban mást rendelt. Éjjel corsikai rablók feltörték a sirt, hogy a kincseket elvigyék és midőn ott megtalálták a szép Antheiát, őt is magukkal vitték. Antheiát eladták rabszolgának Alexandriában. A regény további folytatása nem érdekel minket.

E két regényben, de különösen az utóbbiban, már tisztán láthatjuk azokat a motívumokat, melyek alapján a későbbi európai irodalomban a legremekebb novella és dráma fog keletkezni és amely motívumok annyiszor megismétlődnek a legkülönbébb költői műfajoknál és eljutottak a „Toldi Szerelmé”-be.

Mi összeállításunkban főképen azt akarjuk kimutatni, hogy e motívumok minden időben ismeretesek voltak és a későbbi szerzők igen önkényesen bántak velük. Néha elhagyták a sirrablást, majd máshol nem szerepel a méregként adott álompor, ismét vannak novellák és drámák, hol az összes motívumokat megtaláljuk. Igen természetes, nem adhatunk oly összeállítást, mely fokozatosan feltüntetné, mint fejlődött és alakult át ez a mese egész odáig, míg Arany János a *Toldi szerelmébe* belevette. Nem adhatjuk ezt azért sem, mert mint már kifejtettük, nála egész másnemű átvételről van szó. Arany János teljesen a maga felfogása szerint és Toldi jellemének legmegfelelőbben dolgozta fel a tetszhalál és a sirrablás meséjét, csupán azt tartva meg belőle, mi kereken szépen összevág az egész Toldi regével. Arról sem beszélhetünk, hogy volt-e egyáltalában közelebbi vagy távolabbi forrása, szabatos összefüg-

gést, határozott átvételt nem tudunk megállapítani. Azaz Arany János változtatásával épen úgy vagyunk, mint Ilosvai sirrablásával. Kétséget nem szenved, hogy idegen mesekörből való, de sajátos másol meg nem található változatban.

III.

Nézzük, mint alakult e regényekből az a nagy európai mese-ciklus, melynek egyes változatai a különböző nemzeteknél a szentimentális-romantikus regény legszebb példái lettek és nekünk a „Toldi szerelmét” adta.

A görög regények feltűnő hamar jutottak be az európai irodalomba. Közvetlen sorsukról és a kéziratokról ugyan mit sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy az eredeti regények elvesztek és már a középkorban is csak szorványosan csupán a kivonatok maradt fent. A későbbi változatok, mesék és szindarabok nem is innen eredtek. Egyedüli forrásuk és gyors terjesztőjük és örökös variálójuk csak a szájhagyomány lehetett. Azaz e regények átmentek vagy visszatértek a népköltészetbe és a keresztény irodalom kezdetével innen kerültek be az európai irodalomba. Feltűnő, hogy már igen korán megtaláljuk őket. Ugyyszólván a legelső epikusok már ismerték és felhasználták e motívumokat. Így Marie de France „*Eliduc*” című meséjében előfordul a tetszhalál. A nő itt is templomban van eltemetve és mikor a sirból felébred — megtudja férje hűtlenségét és kolostorba vonul. Az itteni sirbolti jelenet jórészt a görög motívumok megfordítása.

Ha Marie de France meséje csak halványan emlékeztet a görög regényekre *Chretien de Troys Cligès*-e egyenesen innen való.

A középkor legnagyobb költője, úgyszólván minden eposzába vegyített görög motívumokat. Ezen nincs mit csodálkoznunk. A nagy lovagregények, a Trisztán monda, a Grál monda, az Artur monda-kör főmotívumai, egyenesen a görög regevilágból erednek. A középkor egész költészete, szentimentalizmusa, platonikus szerelme, az aláhanyatlott klasszicizmus első hullámverése volt.

A Cligès tartalma ez:

Cligès, a konstantinápolyi császár fia szerelmes Fenicebe, a német császár leányába. Az ifjak oly szépek voltak, hogy szépsé-

gük besugározta a palotát, akárcsak a napfény. De nem lehettek egymáséi. Fenicet, Cligès nagybátyja veszi el, Cligèsnek pedig lovagi próbára, Arthur udvarába kell menni. A szerelmesek az esküvő napján bucsuznak el egymástól. Fenice azonban csodálatos módon megmenekül a kényszerházasságtól. Dajkája, Thessala bájitalt készít, melyet minden este bead férjének. Ettől ez mély álomba merül és azt álmodja, hogy karjai közt birja Fenicet, valójában pedig érintetlenül hagyja. Így mulnak el évek, míg Cligès visszatér Konstantinápolyba. Bevallja szerelmét Fenicének, sőt tudtára adja, hogy egész távolléte alatt hű maradt hozzá. Fenice is felfedi rejtélyes házasságának titkát, de vonakodik addig Cligèsé lenni, míg az teljesen meg nem szabadítja a férjétől. Nem akar úgy járni, mint Iseut.

... son corps fut à deux rentiers
Et son coeur fut à l'un entier.

Uj tervet eszelnek hát ki Tessalával. Fenice álomport kap és így holttnak fogja magát tetetni és eltemetik. Cligès pedig éjjel megnyitja a sirt és elviszi Fenicet. Az ifjak terve fényesen sikerül, sőt a császár rövid idő múlva meghal és Cligès követi a trónon.

E kivonatból láthatjuk, hogy az egész mese a görög regények variációja.

Ugyancsak megtaláljuk a tetszhalál meséjét a prozairóknál is.

Mindjárt az első prozairónál, az európai prozairodalom megteremtőjénél Boccaciónál.

Szerintem a „Decameron“ (X. nap, 4. novellája) az első prózai változata e görög regényeknek. Jóllehet maga a mese más, de a motívumok ugyanazok.

Egy derék bolognai lovag, Messer Gentile, szerelmes volt egy férjes asszonyba, madonna Catalinába. Ez az asszony várandós állapotában hirtelen rosszul lett, összeesett — egy orvos halottnak nyilvánította. Nagy szomorúsággal eltemették a *templom* egy fülkéjében. Halálát hírül adták Gentilének is. Ez elmegy a sirjához, hogy kedvesét még egyszer lássa és hogy amit nem tehetett meg amíg élt, halála után megcsókolhassa. *Éjjel* elmegy a templomba, megnyitja a sirt és zokogva ráborul a holttestre és csókolja, ahol éri. Majd keblére borul és akkor észreveszi, hogy az asszony szive dobog. Az asszony csak tetszhalott volt. Gentile megdöbben, de aztán erőt vesz magán, kiemeli az asszonyt és házába vezeti és

anyja ápolására bizza. Végül nemesen legyőzi szerelmét és az aszszonyt visszaadja férjének.

Különösen érdekesek azok a részletek, ahol a lovag a nő holt hírére kesereg. Csaknem párhuzamba lehetne állítani a Toldi keservével.

Boccacio után *Masuccio di Salerno* volt az első, ki a tárgyat ismét feldolgozza és egyuttal ő volt az első, ki e motívumokból a Romeó és Julia meséjét állította össze. Könyvét sajnos, nem tudtam megszerezni és így a novella tartalmát, Liebrecht kivonata után adom.

Mariotto, egy szienai nemes ifju titokban megesküszik Gianozzával, kit a legforróbb szerelemmel szeret. Esküvőjükéről csak az esketést vivő barát tud. Mariottonak ezután egy előbbi gyilkosság miatt menekülni kell. A magára maradt Gianozzát házasságra kényszerítik. Ezt megakadályozandó az a barát, ki őt már összeadta, az új házasság előtt neki altató port ad. A leány a porokat beveszi és miután hozzátartozói azt hiszik, hogy meghalt, eltemetik. Mariotto a leány holt hírére veszi és Alexandriából visszasiet Sienába, hogy legalább holtan még egyszer lássa a leányt. Időközben azonban a leány leltragiájából felébredt és maga sietett férje után Alexandriába. A Siénába érkezett férjet elfogják és a gyilkosság miatt kivégzik. A leány pedig, miután Alexandriában hiába kereste férjét, hazajön. Itt megtudja Mariotto szörnyű végzetét, *kolostorba* vonul és nemsokára meghal.

E novella, amint a rövid tartalmából is látjuk, alig tér el a görög regény tartalmától. Csupán a sirrablás hiányzik, de viszont a leány magától ébred fel a sirban. Érdekes, hogy Liebrecht e novellát Masuccio eredeti munkájának tartja, mert a Xenophon-féle regény a XV. században még nem volt kinyomtatva, tehát nem kerülhetett Masuccio elé. De ép ez igazolja kitűnően a mesék vándorlásáról szóló legújabb és leghelyesebb teoriát, hogy nem a könyvek után, de a szájhagyomány nyomán terjedtek és terjednek még ma is. Masuccio után *Luigi da Porto* és *Matteo Bandello* és *Cinthio* dolgozták fel ugyanezt a mesét.

Luigo de Portondl e mese klasszikus alakot ölt. Az összes motívumokat felhasználja és ezekből az ő genialis összeállításában nagyszerű megrendítő tragédia fakad.

Romeó és Juliát Lőrinc barát titokban összeadja, de a boldog

nász után Romeónak egy Capulet meggyilkolása miatt menekülni kell. Távollétében Juliát a család erővel férjhez akarja adni. Lőrinc barát Juliának álomport ad és Juliát halottnak hiszik és eltemetik. Romeó megtudja Julia halálát és sietve visszatér Veronába. Egyenesen a sirjához megy, azt felnyitja és zokogva ráborul a kedves halottra és ott mellette megmérgezi magát. Julia az ölelések és csókoktól felébred, de már csak a haldokló Romeót zárhatja karjaiba. Julia fájdalmában szintén megöli magát. Időközben Lőrinc barát is eljön a sirhoz, hogy Juliát kiszabadítsa, de a halál már mindent elvégzett. Julia végszávaiból megtudja a rettenetes tragédiát. Története-sen a Signoria családja elhalad a sir mellett és megdöbbenve veszik észre, hogy az nyitva van. Azt hiszik, hogy *rablók* vannak odalenn, de abban a percben lép elő a szomorú barát. Lezárja a sirt és hiába faggatják, nem mondja meg miért volt lenn a kriptában. Egyedül ő tudja a tragédia titkát.

Íme a reneszánsz fénykorában, az olasz novella fejlődésének tetőfokán mily remekmű keletkezik a tetszhalál meséjének zürzavaros motívumaiból!

Luigi da Portó novellája után a bűbájos mese varázshatalommal terjedt el. Versengve siettek e történeteket újra meg újra megírni. Olaszországban úgyszólván e kor valamennyi írója irt egy Romeó és Juliát. Több verses feldolgozás is van róla. Nagy részüket összeállította Alexandro da Torri (Pisa, 1830.)

Angliába is gyorsan átment e mese és legnevezetesebb feldolgozása a Shakespearé. Shakespeare valószínűleg *Luigi da Portó* novellája után írta színművét és nem nagyon sokat változtatott rajta. Legfőleg a tragikum emelésére azt, hogy Romeó Tyboltot, versenytársát ott a sirboltban megöli. Ez némileg emlékeztet Tol-dira, ki szintén megöli Tar Lőrincet.

Franciaországban is korán terjedt el e mese több fordításban. A tetszhalálnak igen érdekes humoros változata a Heptameron 60. novellája. Németországban megtaláljuk majd mindegyik XVI. századbeli mesekönyvben. Sajátságos, hogy hozzánk nem jutott el.

Céltalan volna e helyen az összes *Romeó és Julia* fordításokat és feldolgozásokat felsorolni. Ez nem tartozik feladataink közé már azért sem, mert legkevésebbé sem akarjuk kimutatni, hogy Arany Jánosnak ép ez a mese szolgált volna mintául. Csupán utalni akarunk arra, hogy a sirrablási mese motívumai ősrégi idők-

től kezdve minden korban és minden nemzet irodalmában meg voltak. Az írók jól ismerték és gyakran használták fel.

IV.

A XVII. században, a szentimentálizmus felujulásának klaszszikus korában a nagy szerelmi regényekben újra megtaláljuk őket.

D'Urfé *Asteredja* és számtalan epigonja Scudery és a Calprenade kaland regényei önkénytelenül felidézték e műfaj ősforrását, az első görög szerelmi regényeket. És az emberi képzelet alkotott-e szebb, megkapóbb motívumokat a nagy szentimentális szerelem illusztrálására, mint a tetszhalált a sírból való feltámadást és egyesülést vagy örök halált a szerelemben. Természetes, hogy e regények majd mindegyikében megtaláljuk e motívumokat. Magában az „Astrea”-ban tulajdonképpen nincsenek meg. Előfordul ugyan mind Celadon, mind Astrea áthalála, de ez nem sírból való feltámadás, hanem inkább csodás megmenekülés az igazi halálból.

Ellenben van Urfénak egy ötfelvonásos pásztorjátéka a „*Sylvanire*”, melyben a cselszövést teljesen a tetszhalál motívumai alkotják. E változat igen érdekes és bájos. A rokokó-kor minden cicomája pompásan illik a szertelen dekadens görög motívumokhoz. *Trinite* és *Aglante* pásztorok egyformán szerelmesek a szép pásztornőbe, *Sylvarine*-be. *Sylvanire* *Aglante*-ot szereti, de zsugori apja *Menandre*, a környék leggazdagabb, de legcsunyább pásztorához *Theanthoz* akarja adni. A szerelmesek *Alciron* bűvészhez fordulnak, ki nekik csodatükröt ad. Aki ebbe a tükörbe belenéz, tetszhalott lesz. Így elbűvölik *Sylvaniret* és az egész *Lignon* környék nagy részvételével eltemetik. *Trinite* *Aglante* rivalisa kimegy a sírhoz, hogy még egyszer lássa szép imádottját. De a sírnál már ott találja *Aglante*-t és *Menandre*-t. *Sylvanire* felébred és végre *Aglante*, boldog felesége lesz. *Trinite* Fossinde nimfát veszi el.

A XVIII. századbeli kalandregényekben is nyomát találjuk e motívumoknak. *Rohde* különösen a *Sophonisbe* átdolgozásokra utal, hol szintén előfordul a tetszhalál és a sírból való feltámadás. Nem volt alkalmunk e kérdést bővebben kutatni, de hogy a XVIII. században az említett regénymotívumok nem mentek feledésbe, annak legnyomósabb bizonyítéka, hogy éppen ebben az időben jelenik

meg az Antheia és Habrokomes egyetlen fordítása, francia nyelven. E fordítás előszavában a névtelen szerző utal is arra, hogy mennyire fontos megismerni a szerelmi regények ősforrását, a görög regényeket. Tehát e korban már tudták, hogy e motívumok kölcsönvettek.

A német pásztor és kalandregényekben, melyek francia hatások nyomán keletkeztek, szintén előfordulnak e motívumok. Itt ez irány megalapítója *Philep Zesen* volt és mindjárt az első regényében „*Der afrikanische Sopbonisbe*” szerepel a tetszhalál és a sirrablás. És ha végig kutatnók a nagyobbbrészt még ismeretlen és kiadatlan többi kalandregényt az akkori főrangúak oly kedvelt olvasmányait az „*Aramena*” (Braunschweigi Ulrich herceg 1710.), az *Aziatische Banize* stb.-eket, bizonyára számos érdekes változatot találunk.

E kérdés reánk nézve annyiból is fontos, mert még nincs eldöntve, hogy milyen forrásból került hozzánk ez a mese. Mint már említettük, Arany előtt Bólyai Farkas András is felhasználta tetszhalál motívumát. Kétségtelenül idegen minta után dolgozott, de forrását nem sikerült megállapítanunk.

Bólyai Farkas András a geniális matematikus, úgy látszik, mint nagy elődje Fontenelle¹ is, nagy gyönyörűséget találhatott a szentimentális szerelmi regényekben. Utolsó szindarabja a „Párisi per” tanuságot tehet e gyöngéjéről. Érzékeny játékaának tartalma a következő:

Denglos bankár és felesége Charlotte de la Roche, leányukat, Henriette-t, Bernard grófnak ígérték. A leány azonban tanítójába, Luisba, szerelmes. Mikor az ifjak viszonya kitudódik, Louisnak távozni kell. Henriettenek egy levelet mutatnak, melyben Louis lemond róla. Henriette elájul és szülei ekkor így félig ájult állapotban erőszakkal eljegyzik Bernarddal. Louis azonban még az esküvő előtt áruhában visszatér. Festőnek adja ki magát és lefesti a menyasszonyt.

Mikor magukra maradnak Louis felfeddi magát, újra szerelmet vall és megcsókolja a leányt. Henriette elájul. A szülők két orvost hivatnak, de ezek nem tudnak megegyezni. Courte doktor azt állítja, hogy a leány nem halt meg, Bombast ellenben halottnak

¹ Fontenelle gyönyörű előszót írt a *Princesse de Clèves*-hez.

nyilvánítja. Henriette nem ébred fel — tehát eltemetik. A temetés éppen az esküvő napján van. Most következik a negyedik felvonás, mely minket jelenetről-jelenetre érdekel.

Jacques és Pierre két tolvaj elhatározza, hogy kirabolja Henriette gazdag sirját. Közben Courte doktor újra elmegy Dengloshoz és ismételten kifejezi aggályait Henriette halála fölött. Charlotte félőrtűlen kényszeríti őket, hogy menjenek megnézni Henriette sirját. A két tolvaj azonban megelőzi őket. Nagy erőfeszítéssel megnyitják a sirt, de abban a percben menydörgés támad és a rablók ijedten elmenekülnek. Louis jön ki a sirhoz. Gyönyörű magánjelenet után megcsókolja Henriettet. Ujra menydörög és villámlik és Henriette feltámad. A szerelmesek boldogan távoznak. Még egy borzalmas jelenet következik. Charlotte kijön a sirhoz, befekszik az üres koporsóba és ott megöli magát. Denglos borzadva találja meg felesége holttestét leánya koporsójában. Fájdalmában önmagát átkozza meg. Az ötödik felvonásban a szerelmesek boldogságát látjuk és a két gonosztevő sirrabló elítélését.

E kivonat világosan mutatja, hogy Bólyainak ez a darabja az ősrégi szentimentális romantikus sirrablási mese egy változata. Ő maga ennek forrásáról igen keveset mond: „Különösen pedig ezen munkára nézve ezeket jegyzem meg: I. Hogy a materiája igaz, a Párisi akták közt találhatik, lásd Kluget.“ Ezek igen rejtélyes szavak, melyekből úgyszólván semmit sem értünk meg. Nem tudjuk mik azok a „Párisi Akták“ és azt sem tudjuk, hogy ki volt ez a Kluge, aki bennünket erről felvilágosíthatna. Azonban a darab materiája aligha igaz. Itt Bólyai tévedett. Bólyai munkájáról egész határozottsággal állíthatjuk, hogy az fordítás. És pedig nem a „Párisi Akták“ valami szenzációs bűnpör fordítása, melyből aztán Bólyai önállóan darabot írt, hanem minden kétséget kizáróan valamely XVIII. századbéli francia dráma fordítása. Az ugynevezett comedie larmoyante-ok közül való. Sőt Bólyai meglepő tisztasággal adja is vissza azt a tulfinomult mesterkélt beszédmodort, mely e század drámáira annyira jellemző. Különösen bájosak Henriette és Louis szerelmi jelenetei. Ez valóságos marivaudage mely nem jehetett Bólyai stílusa. Egyébként magából a szövegből is megállapíthatjuk, hogy az fordítás. A 69. oldalon olvashatjuk ezt: „a kisasszony *unatkozni* kezdett“. S'ennuyer a régi franciában, sőt gyakran még ma is, nem unatkozni, hanem bánkodni-t jelent.

Bólyai mondatában is a „bánkódni“ megfelelőbb volna, mint az unatkozni. Továbbá a 108. oldalon egész francia mondatokat találunk.

Bólyai tehát egyenesen fordítás útján hozta be hozzánk a szentimentális romantikus sirrablás motivumát, csak azt nem tudjuk, hogy honnan hozta. Most végül el kellene döntení, hogyan kerültek a tetszhalál és föltámadás motivumok a „Toldi Szerelmébe?“ Több körülmény arra mutat, hogy Arany valószínűleg Bólyaitól vette legalább a tetszhalál eszméjét és a sirrablás némely motivumát. Csupán a következő egyező vonásokra mutatunk: Piroska is; úgy mint Henriette elájul és ájultan temetik el. Tehát nem kap álomport, mint Julia vagy Simonis. Aranynál is két sirrabló szerepel Hincz és Kuncz. Egyebekben igen sok az eltérés a Bólyai-féle változattól. Nehéz volna külön, mélyebbreható vizsgálódás nélkül eldöntení, hogy mily forrásból eredtek Arany motivumai.

Vajjon csakugyan Bólyaitól vagy esetleg egyenesen az idegen mesekörből vette-e? Bárhonnan is vette Arany az bizonyos, hogy a „Toldi Szerelme“ az epizódja révén, közvetve vagy közvetlenül bele tartozik egy idegen nagy szerelmi regeciklusba és annak utolsó legszebb változata. Ez az összefüggés azonban az idegen mesekörrel nem von le semmit a Toldi legenda értékéből, sőt annak titokzatos romantikus báját nagyban emeli.

Nézzük Arany mily motivumokból állította össze gyönyörű sirbolti jelenetét.

„Toldi Szerelme“ VI. énekének 77. szakaszával kezdődik a tulajdonképeni sirbolti történet. Az előzménye ennek a következő: Toldi párviadalban megölte Tar Lőrincet és mikor a holttestemet Piroska elé viszik, az a látványtól összerogyott „holtan“. Másnap ment a nagy temetés végbe. Piroskát koporsóba zárták (vele sok szép kincsét, egész falu árát) és a koporsót a gellérthegyí kőszál üregébe tették s huszan a nagy sziklát ráhengerítették. De még azon éjjel két tolvaj lakatos, Hincz és Kuncz a sirhoz lopódtak, hogy azt kirabolják. A zárat feltörték, de a nagy kővel sehogysem bírtak.

Mig ezek ott settenkednek, Toldi is eljön a sirhoz, hogy kedves halottját még egyszer meglássa. A rablók ijedten rebbennek szét, de Toldi észre sem veszi őket, nagy buvában

elmozdítja a bálványkövet és belép a sirüregbe. Felnyitja Piroska koporsóját és ráborul a kedves tetemre.

Itt vagy, enyim vagy, hát én egyetlen egyem
 Hült porait közé oh hadd elegyedjem.
 Zokogó tört hangon forró öleléssel
 Áztatva szeméből, nagy záporoséssel
 Karjaiba szorítá, szívét szíve mellé
 Eleven tűz lelkét ajkára lehellé,
 Szívtá, melengette hosszú erős csókkal.
 S im a halott felnéz, felriad ily szókkal:

Hol vagyok én? . . . Ki ez? . . . s mozdula, felüle.
 Toldiban a vér is megaludt, meghűle
 Hátrafelé dőbbent sirató helyéről
 Bársony kalpagja is ledagadt fejéről.
 De meg azt gondolja, hisz ez csak álom.
 Nossza álmodjunk, hogy hamar el ne szálljon.
 Lassan szedi zúllott gondolatait össze:
 „Hát ha nem is holt meg, *el vala rejtvezve.*“

Piroska elébb néz, hordja körül szemét,
 Tapogatja elholt, merevült tetemét,
 Motoz a terítőn, a koporsó leplén,
 Olykor egy-egy sóhaj könnyít vala keblén,
 Majd szeme a másik koporsón akad meg,
 Emlékezetében iszonyún virad med
 Színehagyott arccal, mint halovány viaszok
 Fordul Toldi felé s kérdi megint: „Ki az?“

Toldi nem állhatja, odaomlik térdre
 Csókolja ruháit, kezét, ahol érte,
 Szólitja galambnak, édesnek, övének
 Sírí virágjának, szíve szerelmének.
 „Enyim vagy, enyim vagy, te ki másé voltál
 Két tőlem irigylet az élet, az oltár,
 Most a halál keze, a feltámadásé
 Ad vissza, enyim vagy! soha, soha másé!

Jer velem, elviszlek, . . .
 Örök, új életre, boldog szerelembe.
 Maradj a világnak ezután is halva,
 Nekem élj egyedül, üdvöm birodalma.

De Piroska visszarezzen e szótól, felháborodva megátkozta Toldit. Toldi kétségbeesve rohan ki a sirből, Piroska pedig újra ájultan hanyatlik vissza.

A két rabló ezután visszafut és mikor látták, hogy Toldi már nincs ott, belopódtak a sirba és kifosztották a „*halottat*”. Sőt még feljelentették Rozgonyiának Toldit, hogy ő rabolta ki a sirt. Rozgonyi maga megy szolgálival a sirhoz és ott találja Piroskát *felülve*. Az apa boldogan viszi haza leányát. Piroska kolostorba vonul.

Ezek volnának Arany sirbolti történetének főbb vonásai. Az egyes elemek eredetiségét felesleges itt vizsgálni. A részletekben Arany ép oly eredeti volt, mint a többi költő, ki e motívumakat felhasználta. Lényegében a Toldi szerelme ez epizódja teljesen megegyezik az idegen meseciklussal és annak minden változatával. Az összes fősorolt történetekben, úgymint Toldi szerelmében szerepel egy kényszerházasság, továbbá a boldogtalan nő tetszhalála, a temetés, a feltámadás, a szerelmesek találkozása a sirboltban és még igen gyakori, noha nincs meg mindenütt a sirrablás. E motívumokból a különféle írók a különböző korokban más-más történetet írtak. Legérdekesebb a szerelmi történet kimenetelének különfélesége. A görögöknél ez boldog kimenetelű, az olaszoknál és Shakespearenél tragikus, Aranynál csupán szomorú. Vigasztalan zord történet, valódi „bús ének”. Piroska a kolostorban meghal és Toldi a sirjánál mindhalálig hűséget fogad.

*

Íme ily befejezésre jutottak a magyar irodalomban a XIX. század végén a sokat vándorolt ősrégi sirrablási mese motívumai. Azóta tudtunkkal egy irodalom sem használta fel őket. Talán nem is fognak többé utra kelni, hanem elpihennek örökre az irodalmi hagyatékárban. Mert vannak már nyugalomra tért mesék is. Lehet, hogy a sirrablási mese is idetartozik. A jövő kor költészete talán idegenkedni fog, mind a komikus, mind szentimentális sirbolti kalandtól. Más tárgyat igényel már a humor és a szerelem. De azért e motívumok örökké érdekesek lesznek. Az emberi invencio elsődrendű alkotásai maradnak. Az irodalomban is dicső utat tettek meg. Eljutottak minden, a legtávolabbra eső népek költészetébe is, sőt egyeseknél a poetikai formák legkitűnőbb képviselőivé lettek. Az olaszoknál ez a történet a legtokéletesebb novella, Shakespeare ugyanezt a mesét a szerelmi dráma örök típusává avatja. A magyar irodalomban a legnagyobb és legbájosabb költői alkotás főmotívumai. Habent sua fata libelli . . .

Bibliografia.

A) *Általános munkák, Monográfiák és tanulmányok.*

Bartoli: Storia della letteratura italiana. Firenze 1865.

Bartoli: I primi due secoli della letteratura Italiana. Firenze 1878.

J. Bedier: Les Fabliaux. Páris 1900.

Beöthy Zsolt: A Magyar Irodalom Története. II. kiadás. Budapest 1899.

Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. IX. kiadás. Budapest 1905.

Beöthy Zsolt: A szép próza elbeszélés a magyar irodalomban. Budapest 1886.

Bobertag: Geschichte des Romans und der ihm verwandten Dichtungsgatten. Breslau I., II. 1876.

Ch. Brunet: Manuel de la Bibliographie I.—V. Páris 1860.

Capeletti: Studi sul Decamerone. Parma 1880.

Chlovelius: Die Bedeutensten deutschen Romane des XVII. Jahrhunderts. 1866.

Dunlop-Liebrecht: Die Geschichte der Prosadichtung. Berlin 1851.

Greguss Ágost: A mesés elemekről Shakespeareban. Pesti Napló 1874. (július 17, 18, 19.)

Heinrich Gusztáv: A Toldi mondáról. Egyetemes Phil. Közlöny III. kötet.

Kemény Zsigmond br.: Tanulmányok. Kiad. Gyulai Pál Pest 1870.

G. Körting: Geschichte des französischen Romans in XVIII. Jahrhundert. Lipcse 1885.

G. Körting: Boccaccio's Leben und Werke. Lipcse 1880.

M. Landau: Die Quellen der Dekameron. II. kiadás. Stuttgart. 1884.

- D. M. Manni: Istoria del Decameron: Firenze 1742.*
E. Rohde: Der Griechische Roman. II. kiadás. Lipcse 1900.
Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára. III. kötet.
W. Scherer: Die Anfänge des deutschen Prosaromans. Strassburg 1877.
Toldi Ferenc: A magyar költészet története. Pest 1871.

B) *Gyűjtemények és kiadványok.*

- Arany János: Elbeszélő költeményei. Budapest 1883.*
Les amours d'Abrocome et d'Anteia. Páris 1748.
P. Aretino: Comedia. Milano 1876. (Sonzogno).
Bandello: Novellino. Milano 1880. (Sonzogno).
Bartha József dr.: A Toldi monda. Budapest 1899.
Barbazan-Montaiglon: Fabliaux et contes. Páris 1808.
Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart. N. 79, 217, 229.
Bobertag: Vierhundert Schwänke des XVI. Jahrhunderts.
Boccaccio: ed. Giulio Ferrario. Milano 1802.
Bolyai Farkas András: A párisi per. Marosvásárhely 1818.
Bartholomeo Chiocarello: Antestinum Pracetaristunae Neapolitanae ecclesiae Catalogus. Nápoly 1643.
Hagen: Gesamt Abenteuer III. kötet. Stuttgart.
Marie de France: ed. Wranke. Halle 1900.
Nerucci: Sessanta novelle montalesi. Firenze 1880.
Nicolas de Troyes: Le Grand Paragon des nouvelles nouvelles. Páris 1869.
G. Pitré: Fabie nouvelle e raconte. VII. kötet. Palermo 1875.
L. da Porto: Giulietta e Romeo ed. A. Torri. Pisa 1830.
F. Sanzovino: Cento Novelle. Velence.
Simrock: Die Quellen des Shakespeares. Bonn 1872.
F. Ughello: Italia Sacra. VI kötet. Roma 1659.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A bűrlessk-komikus sirrablás.

I. A Toldi monda és a róla szóló eddigi teoriák:

1. Ős magyar Herkules monda. 2. Francia monda. 3. Német monda. 4. Nem monda, hanem történet. 5. Álláspontunk a Toldi kérdésben: Ilosvai krónikája színmagyar népmonda. Bizonyítékaink. A beleszótt idegen epizódok. A világirodalomban elterjedt kétféle sirrablási mese. E munka tárgya, köre és célja.

II. A mondai eredetiség részletes bizonyítása:

Ilosvai krónikája csak a külformájában történeti krónika, valójában monda. A krónika „meséje” is mondaszertű. Történeti tények nincsenek. Toldi tiszta népmondai jelleme. A krónika történeti színezete. Az elfogadható történeti alap. A monda kora.

III. A krónika részletes elemzése:

A bevezetés. A történet meseszerű kezdete. Az első gyilkosság. A nyomórúddal való jelenet — szerkezetbeli zavar. A második gyilkosság. Toldi Budán. Toldi a királyi udvarban. Szerkezetbeli zavar. Miklós felkészül Budára. Az özvegy asszonnyal való találkozása. A párviadal és Toldi jutalma. E résznek elkülönített kerek népmesei szövése és jellege. Az ezután következő egyes kalandok. A két komikus kaland. Prága ostroma. A második párviadal. Az apródokkal való jelenet. Toldi halála. Mit mutatnak e részek?

IV. A két epizód:

Helyük a krónikában. Ilosvai elkülönítő kerete. A két epizód. A két epizód egyítvértartozása. A két epizód rokonsága a Boccaccio novellával.

V. A Boccacio novella.

VI. A rokonság megállapítása:

Az eltérések oka. A hasonlóságok és különbségek sora. Honnan vehette Ilosvai e történetet? a) Magától Boccaciótól. b) Boccacio forrásaiból. c) A novella későbbi feldolgozásából. d) Más hasonló mesék. Jörg Wickram meséje. Végző.

MÁSODIK RÉSZ.

A szentimentális romantikus sirrablás.

I. Arany János nem alkalmazhatta az Ilosvai-féle sirrablást:

Arany eposzi írói felfogása. A „Toldi Szerelme” többi forrása. Az eposz író eredetisége. Az örök mesék.

II. A szentimentális romantikus sirrablás eredete és elterjedése:

A Babyioni történetek. Antheia és Habrokomes.

III. A regények későbbi sorsa és változatai.

Élilduc. Cligès. Boccacio. Masuccio. Luigi da Porto.

IV. A szentimentális-romantikus sirrablás a szentimentalizmus kordában.

A pásztor regények. A francia példányok. A német feldolgozások. Bólyai Farkas András. A párisi per. A „Toldi Szerelme” sirbölti jele. Végző.

Bibliografia.

U. C. BERKELEY LIBRARIES

C052179650

VC157232

